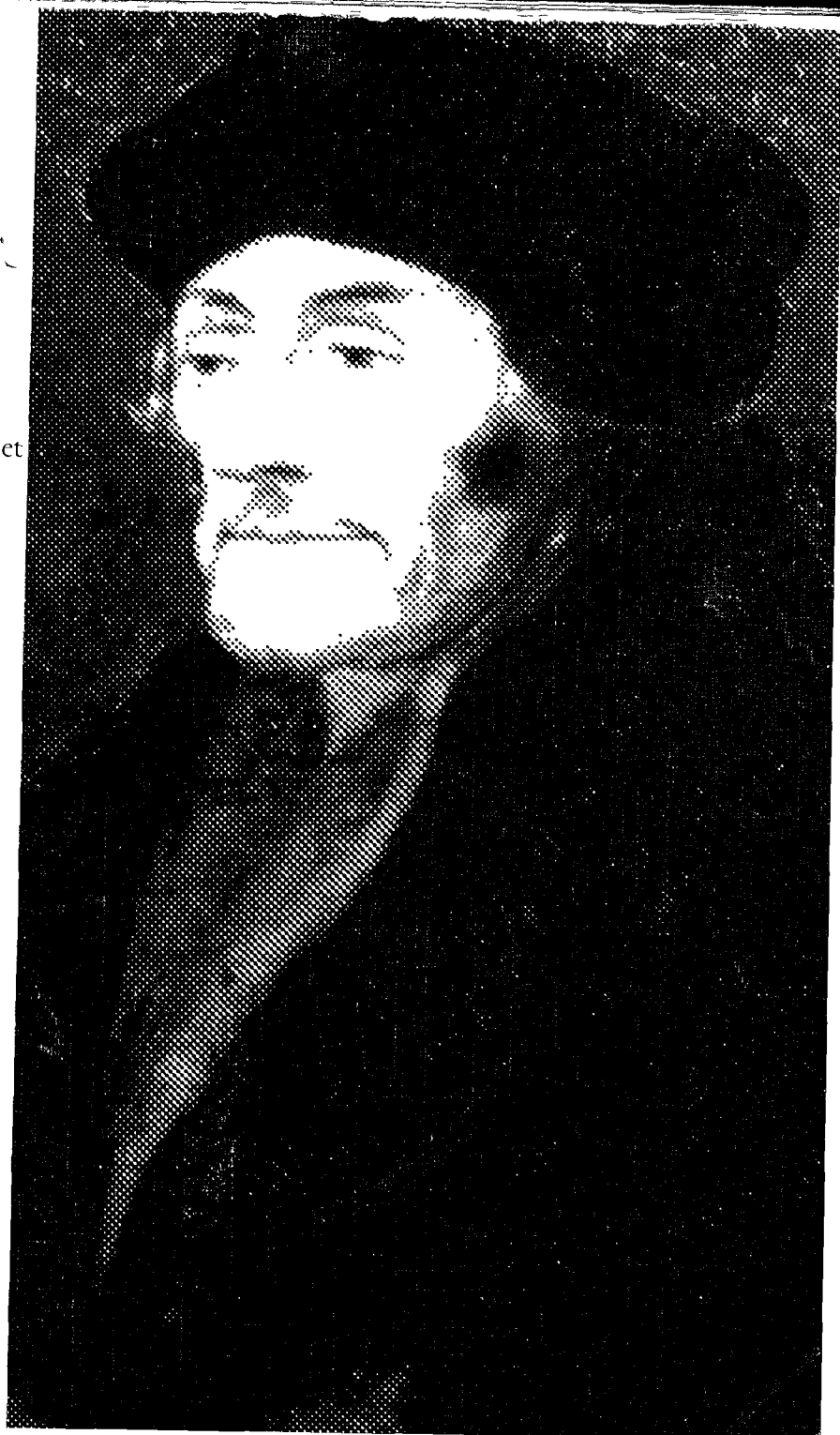

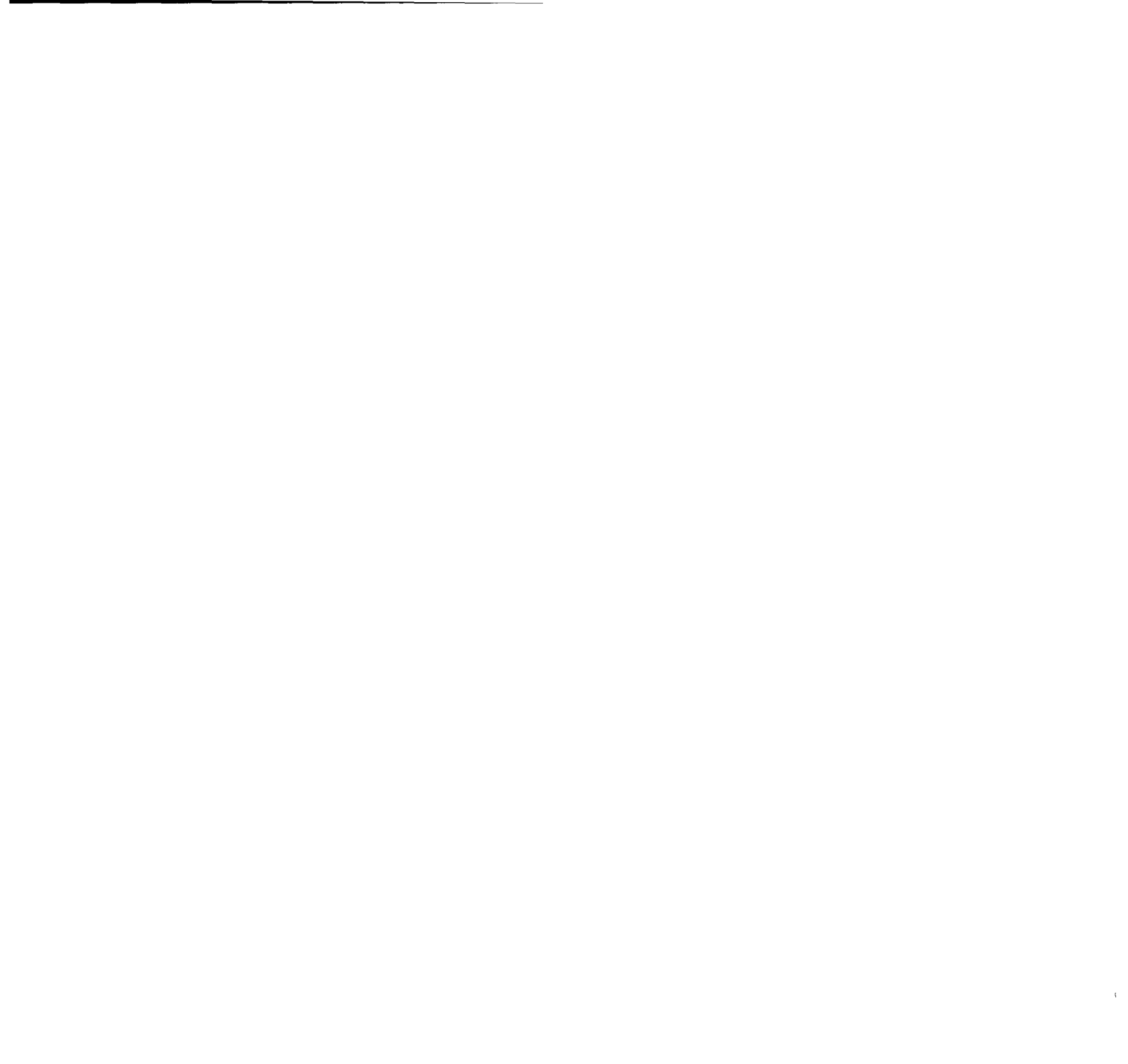
H. de Groot

Erasmus en Leiden

Catalogus van de tentoonstelling gehouden in het
Academisch Historisch Museum te Leiden
van 23 oktober tot 19 december 1986

Leiden, Academisch Historisch Museum, 1986

Voorwoord

Dit jaar is het vierhonderdvijftig jaar geleden dat Erasmus is gestorven. In dit Erasmusjaar zal een veelheid aan activiteiten, congressen, symposia en dergelijke plaats vinden en het Academisch Historisch Museum heeft reden daarbij niet achter te blijven. Het feit doet zich namelijk voor dat in het verleden van de Leidse universiteit diepgaande beïnvloeding door de geschriften van Erasmus zich heeft gepaard aan diepgravende bestudering daarvan. Dit belangrijke en vrijwel onontgonnen deel uit de geschiedenis van de Erasmusreceptie nodigde uit tot een tentoonstelling en vooral tot een wat meer uitgebreide publikatie.

Ter voorbereiding daarvan werd een werkgroep, tevens redactie van de catalogus, samengesteld waarin R. Breugelmans, H.J. de Jonge, W. Otterspeer, G.H.M. Posthumus Meyjes en J. Trapman zitting hadden. Vooral de kennis van de beide 'erasmisanten' De Jonge en Trapman is de catalogus zeer ten goede gekomen, evenals de irenische inbreng van Posthumus Meyjes. Zonder de bibliografische kennis van Breugelmans, die tevens bereid was de eindredactie van de catalogus op zich te nemen, was de tentoonstelling ondenkbaar geweest.

Het is evenwel de financiële steun van een aantal instellingen die de catalogus als materieel object mogelijk heeft gemaakt. Het museum brengt dank aan het Anjerfonds Zuid-Holland, het Leids Universiteits-Fonds en de Stichting Dr Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds voor hun bereidwillige subsidiëring.

Het museum dankt ook alle bruikleengevers. In het bijzonder geldt deze dank de Bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Leiden, niet alleen voor haar talrijke bruiklenen ten behoeve van de tentoonstelling, maar ook voor de foto's en steun in andere vorm.

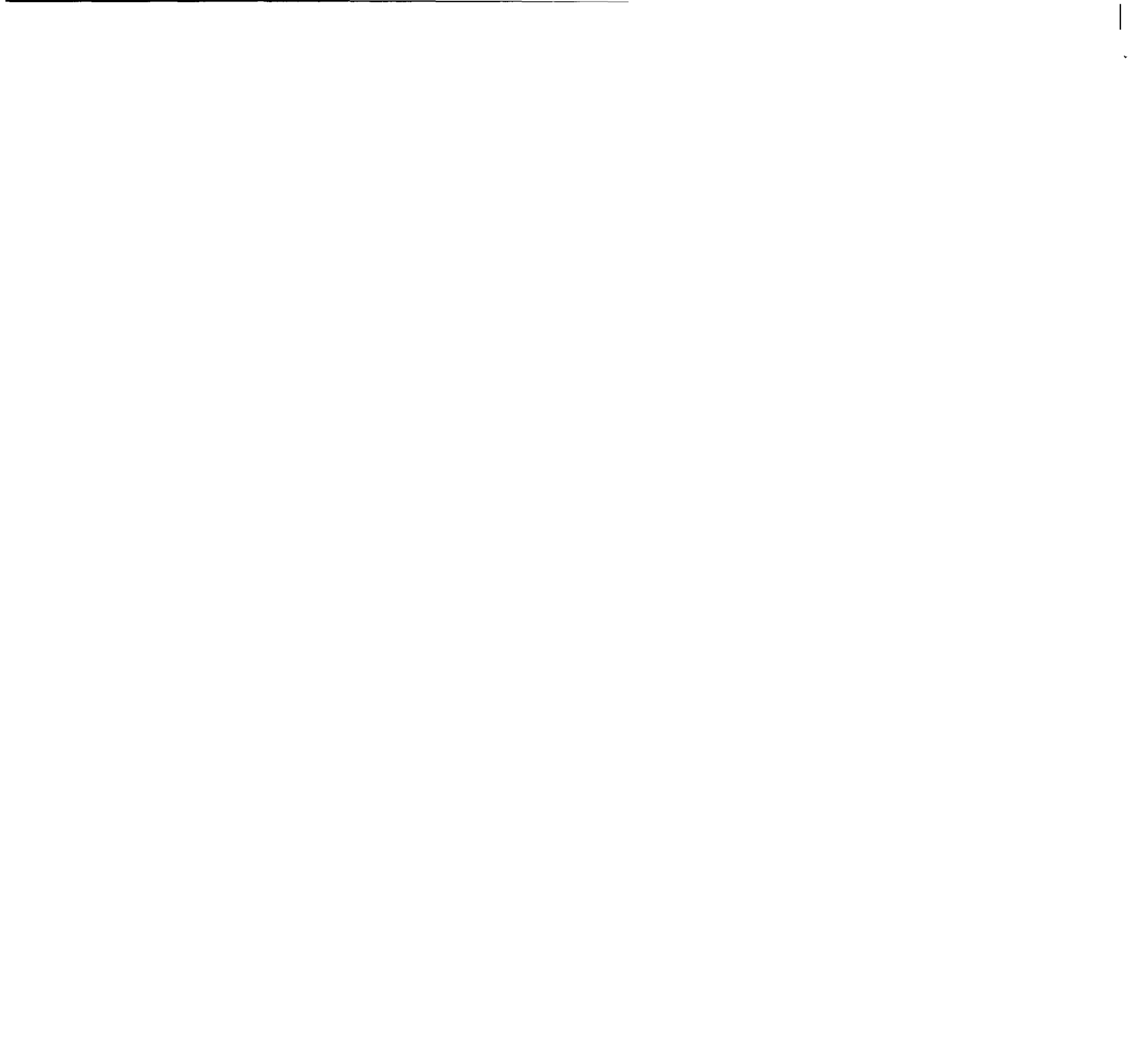
W. Otterspeer

Lijst van in afgekorte vorm geciteerde literatuur

- Allen, Ep /*Opus epistolarum* *Opus epistolarum Des Erasmi Roterodami* Denuo recognitum et auctum per P S Allen Oxonii 1906-1947 11 dln met register (1958)
(De delen III-VIII uitgegeven samen met H M Allen, de delen IX-XI uitgegeven door H M Allen en H W Garrod)
- ASD *Opera omnia Desiderii Erasmi* Recognita et adnotatione critica instructa notisque illustrata Amsterdam 1969-(1983)-
(Tot op heden verschenen veertien banden)
- Bijl Simon Willem Bijl, *Erasmus in het Nederlands tot 1617* [Z pl] 1978
- Erasmus en zijn tijd* *Erasmus en zijn tijd* [Catalogus van de] tentoonstelling ingericht ter herdenking van de geboorte, 500 jaar geleden, van Erasmus te Rotterdam in de nacht van 27 op 28 oktober Museum Boymans-van Beuningen Rotterdam, 3 okt -23 nov 1969 [Rotterdam 1969] 2 dln
- Icones Leidenses* *Icones Leidenses De portretverzameling van de Rijksuniversiteit te Leiden* Leiden 1973
- LB *Desiderii Erasmi Roterodami Opera omnia emendatiora et auctiora* [] in decem tomos distincta [] Lugduni Batavorum, cura & impensis Petri vander Aa, 1703-1706
- N -K Wouter Nijhoff en M E Kronenberg, *Nederlandsche bibliographie van 1500 tot 1540* 's-Gravenhage 1923-(1966)-
(De laatst verschenen aflevering is III, 5)
- NNBW *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek* Onder redactie van P C Molhuysen, P J Blok [e a] Leiden 1911-1937 10 dln
- Reedijk, Poems *The poems of Desiderius Erasmus* With introduction and notes [by] C Reedijk Leiden 1956

Lijst van bruikleengevers

Amsterdam	Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) North-Holland Publishing Company Universiteitsbibliotheek (UBA)
Antwerpen	Museum Plantin Moretus
Deventer	Stads- of Athenaeumbibliotheek
Gouda	Gemeentelijke Archiefdienst
's-Gravenhage	Algemeen Rijksarchief Koninklijke Bibliotheek (KB) Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum dr C Reedijk dr J Trapman (J T)
Leeuwarden	Provinciale Bibliotheek van Friesland
Leiden	Academisch Historisch Museum (AHM) Bibliotheca Thysiana (BTL) Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Leiden (UBL) R Breugelmans (R B) Gemeentelijke Archiefdienst (GAL) dr H J de Jonge (H J de J) Kerkhistorisch Gezelschap S S S Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden (MNL) Stedelijk Museum de Lakenhal
Oegstgeest	prof dr G H M Posthumus Meyjes
Rotterdam	Gemeentebibliotheek (GBR)
Tilburg	Katholieke Universiteit Brabant
Voorhout	prof dr J H Waszink

Erasmus en Leiden

In de geschiedenis van de Erasmusreceptie heeft Leiden — het kan zonder overdrijven worden gezegd — een wereldnaam. De stad dankt deze naam aan twee belangrijke prestaties van nogal uiteenlopende aard. Ten eerste de monumentale uitgave van Erasmus' *Opera omnia* in tien delen in folio, gedrukt door de Leidse drukker, uitgever en boekhandelaar Pieter van der Aa, verschenen in de jaren 1703 tot 1707 en nog steeds de editie waarnaar de meeste van Erasmus' werken moeten worden geciteerd. Ten tweede de biografie over Erasmus van Johan Huizinga, voor het eerst in 1924 gepubliceerd in een Engelstalige editie en vervolgens in Nederlandse, Duitse, Italiaanse, Spaanse, Franse, Roemeense en andere uitgaven verschenen. Maar de 'Leidse uitgave' en Huizinga's *Erasmus* vormen slechts hoogtepunten in de eeuwenlange activiteit waartoe Erasmus Leidenaars heeft geïnspireerd.

Het sterkst is de invloed van Erasmus in Leiden geweest gedurende de eerste driekwart eeuw sedert de stichting van de universiteit. Al werden hier ook vóór 1575 al kleinere werken van Erasmus gedrukt, waaronder de editio princeps van zijn *Carmen bucolicum* in 1538, pas de stichting van de universiteit bracht een kring van geleerden bijeen die, beïnvloed door het christelijk humanisme zoals Erasmus het had uitgedragen, bewust in zijn geest wilden verder werken.

Wat was het dat deze mensen in Erasmus zo aansprak? Uit de utlatingen van Josephus Justus Scaliger, wel de grootste humanist die aan de Leidse universiteit werkzaam is geweest, valt op te maken, dat Erasmus eenvoudig als het haast volmaakte voorbeeld van de geleerde gold, als het grote ideaal van eruditie, oordeel, stijl en produktiviteit. Keer op keer vat Scaliger zijn mening over Erasmus samen in termen als 'un grand personnage', 'un grand homme', 'magnus vir', en 'niets zo geleerd als Erasmus' ('nihil Erasmo doctius'). In 1636, een eeuw na Erasmus' dood, noemde Daniel Heinsius Erasmus de 'officiële leraar van Europa' ('p̄iaceptor publicus Europae') die door zijn onafhankelijkheid van geest, zijn geloof, zijn geleerdheid en vooral zijn vermogen tot oordelen met succes tegen verbreide dwalingen en misstanden was opgetreden en zo de 'beschermer der waarheid' ('veritatis patronus') was geworden.

Dit klinkt alles nog tamelijk algemeen. Werd men specifieker, dan zag men in Erasmus de man die met succes de scholastiek had bestreden, de middeleeuwse dogmatische theologie met haar abstracte speculaties en wereldvreemde dialectiek had verdreven en zo de weg tot de waarheid had open gelegd. Hugo de Groot bracht het in zijn *Parallelon rerumpublicarum* van 1602, ongeveer acht jaar nadat hij zelf bij zijn inschrijving aan de Leidse universiteit door curator Dousa met Erasmus was vergeleken, als volgt onder woorden: 'Gij [Erasmus] hebt de heilige theologie, die meer vervuild was dan de stal van Augias, gereinigd van de smerige haarkloverijen der spitsvondigheid en met bevrijdende hand hebt ge haar ontrukkt aan de wrede tyrannie der drogredenaars.'

Tegelijk bewonderde men in Erasmus dat hij de toegang had ontsloten tot de eigenlijke, werkelijke bronnen van kennis en wijsheid: het Nieuwe Testament en een aantal vroege kerkvaders. Van Erasmus' werken werden in Leiden zijn Latijnse vertaling en zijn *Paraphrases* van het Nieuwe Testament het meest geroemd, verder zijn *Annotationes* op het Nieuwe Testament en zijn edities van kerkvaders. En in deze lof waren filologen en theologen, rekkelijken en preciezen, eensgezind. Daniel Heinsius, Antonius Thysius jr., Franciscus Gomarus en Simon Episcopius, allen roemden Erasmus als degene die het duister van de scholastiek had verjaagd en het licht dat vroege christelijke bronnen, maar ook niet-christelijke klassieke auteurs boden, verbreid.

Ook sloot men zich in Leiden graag bij Erasmus aan in de grote waardering die hij gehad had voor de oude Griekse literatuur. De Leidse humanisten gingen zelfs een stapje verder dan hij, die Griekse literatuur zeker van grote waarde achtte, maar toch vooral om haar inhoud — was die eenmaal in het Latijn overgebracht, dan had de Griekse bron haar taak vervuld. Erasmus werkte ten dienste van een Latijnse cultuur en wilde wat de Griekse literatuur daaraan kon bijdragen liefst in Latijnse vorm integreren. In Leiden waardeerden filologen in de zeventiende eeuw, zoals Daniel Heinsius, Griekse auteurs meer om henzelf. Zij zagen Griekse literatuur als een wereld van eigen waarde, die het verdiende zelfstandig bestudeerd en gekend te worden, en zij schiepen ook zelf Griekse poëzie.

De waardering voor Erasmus bleef tot circa 1650 onverminderd groot, maar onder invloed van een externe factor veranderde zij van toon en ook enigszins van inhoud. In 1604/05 rees het meningsverschil tussen de Leidse hoogleraren Jacobus Arminius en Franciscus Gomarus, waaruit een toenemende polarisatie tussen rekkelijken en preciezen voortvloeide. Deze ontwikkeling had twee eigenaardige gevolgen voor de beoordeling van Erasmus. Ten eerste zagen diegenen die ook na 1605 hun sympathie voor hem wilden uitspreken zich veelal genoodzaakt hun utlatingen vergezeld te doen gaan van apologetische passages, waarin Erasmus vrij werd gepleit van ketterse ideeën. Immers, Theodorus Beza, de bij de preciezen zeer gezaghebbende kerkleider van Genève, overleden in 1605, had Erasmus beschuldigd van niet minder dan arianisme en pelagianisme, twee zeer ernstige heresieën uit de oude kerk. Ten tweede vonden rekkelijken als de hoogleraren Petrus Cunaeus en Simon Episcopus en de alumnus Hugo de Groot juist in de hoog oplopende geschillen tussen remonstranten en contraremonstranten aanleiding om op het irenisme en de gematigdheid van Erasmus te wijzen als trekken die aandacht en navolging verdienden. Hiermee haalden ze een kant van Erasmus naar voren die tot dan toe nog slechts incidenteel belicht was, onder andere door de Zuidnederlander Georgius Cassander, maar die nu niet meer uit het zicht zou verdwijnen.

Met de verering voor Erasmus in het zeventiende-eeuwse Leiden hangt samen de ijver waarmee geleerden hier zijn autobiografie, het zogenaamde *Compendium vitae*, te zamen met belangrijke gedeelten van zijn briefwisseling, uitgaven. Dit gebeurde in 1607 door Paulus Merula, in 1615 door Petrus Scriverius, in 1642 door een onbekende editor (misschien ook Scriverius) en in 1649 door Antonius Thysius jr. Aanzienlijke uitbreiding onderging de gepubliceerde correspondentie van Erasmus pas weer in het derde deel van de grote Leidse editie, verschenen in 1706. Hierin werd de tekst redelijk goed bezorgd door Johannes de la Faye, voormalig student in de theologie te Leiden. Zijn editie heeft tweehonderd jaar en langer dienst gedaan, tot het verschijnen van die van P. S. Allen (1906-1958). Met de uitgaven van het *Compendium vitae* en brieven hebben Leidse geleerden zich waarlijk ook vóór Huizinga verdienstelijk gemaakt voor de biografie van Erasmus.

Valt de eerste bloei van de belangstelling voor Erasmus te Leiden in de driekwart eeuw tot 1650, een tweede belangrijke periode wordt gevormd door de halve eeuw die loopt van Robert Fruin tot Johan Huizinga. Fruin en P. J. Blok bestudeerden, detaillistisch en objectief, de authenticiteit en betrouwbaarheid van het *Compendium vitae*. De Leidse kerkhistoricus F. Pijper en zijn promovendus J. Lindeboom verdedigden in het begin van de twintigste eeuw de visie, dat Erasmus de voornaamste inspirator geweest was van een groep Nederlandse hervormingsgezinden van bijbels-humanistische richting uit het midden van de zestiende eeuw. Op deze groep, later verdrongen door doperdom en calvinisme, zou in oorsprong de Nederlandse reformatie teruggaan. Haar leden waren verdraagzaam, evangelisch, ethisch, open voor letteren en cultuur, en weinig dogmatisch. Zo werd Erasmus opnieuw tot een stimulerend ideaalbeeld waaraan morele legitimatie ontleend werd voor de levensbeschouwing van de onderzoekers zelf en hun geestverwanten. Erasmus was nu niet meer, als in de zestiende en zeventiende eeuw, het prototype van de humanistische erudiet en filoloog. Hij was nu de wegbereider van de 'nationaal-Nederlandse' reformatie, van wie liberale protestanten van de eerste helft van deze eeuw, zowel vrijzinnige hervormden als remonstranten, de erfgenamen wilden zijn, overigens net zoals de zogenaamde 'Groninger richting' in de theologie dat een eeuw eerder al had gewild.

Iets minder voorbeeldig komt Erasmus naar voren in de biografie van Johan Huizinga, een werk dat het lichtend hoogtepunt vormt van deze tweede periode van Leidse Erasmusstudien. Het eindoordeel van Huizinga over Erasmus blijft tamelijk negatief. Kennelijk had Huizinga moeite met het ironische, de glimlach, het ongrijpbare van Erasmus. Huizinga erkent, dat Erasmus de verlichter van een eeuw is geweest, van wie een brede stroom van beschaving is uitgegaan en door wie de geesten veranderd zijn. Maar ook vindt Huizinga dat Erasmus in zijn optreden niet altijd sterk genoeg lijkt te zijn geweest, dat hij zich te veel aan de mensen stoorde, te rusteloos was, en 'als een die met te teer gestel zich in de storm waagt'. Men kan de vraag stellen, of Huizinga's oordeel niet te veel beheerst wordt door zijn bedenkingen tegen bepaalde karaktertrekken, of hij uiteindelijk wel voldoende gewicht heeft gegeven aan de betekenis van Erasmus' werk voor de vernieuwing van de

theologie en de bestudering van de bijbel. Op dit punt laat het oordeel van Huizinga wellicht iets te wensen over, althans voor deze terreinen geldt niet, dat, zoals Huizinga het uitdrukt, Erasmus' 'werking is afgelopen' (1936³, p. 205). Toch blijft Huizinga's *Erasmus*, ook al berust het niet steeds op voldoende kennis, een lezenswaardig werk. Niet de geringste verdienste ervan is, dat het Erasmus heeft doen kennen aan talloos velen binnen en buiten Nederland.

De derde periode van intensieve Leidse bemoeienis met Erasmus is aangevangen in de jaren zestig van deze eeuw, met de voorbereidingen voor de nieuwe kritische uitgave van de *Opera omnia*. Als voorspel tot dit omvangrijk project kan men beschouwen de Leidse dissertatie van C. Reedijk uit 1956 over Erasmus' poëzie. In zijn eerste stelling vroeg Reedijk aandacht voor de wenselijkheid van een nieuwe editie van Erasmus' volledige werken. In 1963 kwam het project tot zo'n uitgave op gang. Over de voorgeschiedenis en het verloop van deze onderneming blijf ik hier kort. Vermeld zij slechts, dat als grondleggers van de nieuwe editie mogen gelden, naast C. Reedijk, de Leidse hoogleraren J.N. Bakhuizen van den Brink, S. Dresden en J.H. Waszink. Aan geen universiteit in de wereld heeft de nieuwe Erasmuseditie zoveel te danken als aan de Leidse.

Erasmus hield in Leiden niet alleen academici bezig, maar ook drukkers, uitgevers en boekhandelaars. Hoofdstuk XV van deze catalogus biedt een lijst van circa negentig nu bekende Erasmusdrukken uit de periode tot 1800. Tot in onze dagen zien uitgaven van werken van Erasmus in Leiden het licht. Het totale aantal ligt nu ruim boven de honderd. In Nederland blijft op dit punt Leiden alleen bij Amsterdam ten achter.

De ereplaats neemt vanzelfsprekend de reeds genoemde uitgave van de *Opera omnia* uit 1703-1706 [= 1707] in. Interessant is, dat deze grootse onderneming van Pieter van der Aa voorafgegaan is door twee andere, veel kleinschaliger Leidse projecten tot uitgave van verzamelde werken van Erasmus. Van 1624 tot 1628 verscheen bij Andries Clouck een serie van vier werken van Erasmus. En van 1641 tot 1652 liet Joannes Maire een reeks van niet minder dan zevenentwintig deeltjes verschijnen.

Gedrukt werd Erasmus van de zestiende tot de twintigste eeuw ook voor het onderwijs in de Latijnse scholen en gymnasia. Dit geldt bij voorbeeld voor een uitgave van *De civitate morum puerilium* die de Leidse drukker Theodoricus Gerardi Horst van de pers liet komen in 1567. Het geldt ook voor een editie van de *Disticha Catonis* verschenen bij Andries Clouck in 1624. Het geldt verder voor tal van edities van de *Colloquia*, te beginnen met die gedrukt door Franciscus Raphelengius sr. in 1591 en door Franciscus Raphelengius jr. in 1604 en 1612, tot de schooluitgave van elf *Colloquia* toe die verscheen bij A.W. Sijthoff te Leiden in 1916. En zij terloops aan herinnerd, dat de *Colloquia* eeuwen lang gediend hebben als stijlvoorbeeld en oefenstof voor het aanleren van een verzorgde Latijnse omgangstaal en zo bijgedragen hebben tot de vorming van de Europese intelligentsia. Juist dit verklaart, waarom Scaliger ondanks zijn eerbied voor Erasmus niet kon nalaten op te merken: 'Il y a bien des fautes au latin dans ses colloques.'

Voor lezers die geen Latijn kenden of Erasmus liever in vertaling lezen produceerden Leidse drukkers verscheidene van zijn werken in het Nederlands en Frans, het *Enchiridion* zelfs in het Hongaars. In 1646 bij voorbeeld bracht de Leidse drukker Jacob Tinneken een herdruk uit van de oudste Nederlandse vertaling van het *Moriae encomium*, vervaardigd door Jan Geillyaert en voor het eerst verschenen te Emden in 1560. Zeer in trek raakte de voor het eerst door Pieter van der Aa in Leiden gedrukte Franse vertaling van hetzelfde werk door Nicolas Gueudeville. De eerste druk van deze *Eloge de la folie* verscheen hier in 1713. De vertaling kende tientallen drukken en verscheen nog te Parijs in 1936.

Wie in 1986 Erasmus wil herdenken en daarbij meer wil doen dan alleen wat historische gegevens releveren, mag niet uit het oog verliezen, dat juist Erasmus' hoogste idealen moeilijk meer die van een twintigste-eeuwse universiteit kunnen zijn. De religieuze en zedelijke vernieuwing van de samenleving naar het concept van de 'philosophia Christi', onder gelijktijdige verbetering van het gesproken en geschreven Latijn naar de norm van klassieke 'auctores probati', geen universiteit kan zich hier meer voor inzetten. Toch blijft er bij Erasmus veel te leren dat aan actualiteit niet heeft ingeboet. Elk vakgebied wordt steeds weer bedreigd door nieuwe

scholastiek en het bijbehorende gewichtige, verhullende en barbaarse jargon. Menig vak wordt geplaagd door abstracte, werkelijkheidsvreemde onderscheidingen en redeneringen, die als zinloos veroordeeld moeten worden. Tegen informatie uit de tweede, derde of vierde hand blijft beroep op primaire bronnen altijd nodig. Eigen waarneming en een zelfstandig kritisch oordeel kunnen niet vervangen worden door het woord van welke autoriteit ook. Geen auteur wordt echt verstaan dan geraadpleegd in zijn eigen taal. Ziedaar enkele eenvoudige wijsheden die Erasmus ons kan blijven inscherpen. Indien hij in een nieuwe *Lof der zotheid* de beoefenaars van de wetenschappen van het eind van de twintigste eeuw zou behandelen, zouden zij er dan werkelijk beter afkomen dan hun voorgangers uit het begin van de zestiende eeuw? De herlezing van de betreffende hoofdstukjes uit de *Lof* van 1511 zal de twijfel en vrees kunnen wekken die hier op hun plaats zijn.

H.J. de Jonge

Handwritten notes in the right margin, including the name "H.J. de Jonge" and the date "15.11.1957".

1115
Sunt dicitur dicitur dicitur
dicitur dicitur dicitur dicitur
dicitur dicitur dicitur dicitur
dicitur dicitur dicitur dicitur

Claviss. sum. v.
Aegidius Buxellensis

Bruxelles

II. Handschriften van Erasmus in de Leidse universiteitsbibliotheek

In de bibliotheek van de Leidse universiteit berusten zeven brieven in Erasmus' eigen handschrift, één gedrukt boek met zijn door hem zelf geschreven ex-libris en één door hem gesigneerd geschenkexemplaar van een eigen werk in druk. Zeven van deze negen stukken zijn in de bibliotheek terecht gekomen als onderdeel van twee belangrijke collecties: de collectie Codices Vulcaniani en de collectie Papenbroeck.

De Codices Vulcaniani zijn de verzameling handschriften die de universiteit in 1614 kocht uit de nalatenschap van de hoogleraar Grieks Bonaventura Vulcanius. Vulcanius had onder andere handschriften verzameld van recente humanistische auteurs als Cornelius Aurelius, de jeugdvriend van Erasmus (zie hoofdstuk I) en Janus Secundus. Speciaal had hij brieven van Erasmus verzameld, zowel autografen als kopieën. In 1577 had hij het plan een editie van brieven van Erasmus uit te geven die nog niet gedrukt waren in de in 1538 verschenen uitgave van brieven in Erasmus' *Opera omnia*. Tot deze publikatie is Vulcanius nooit gekomen. Maar uit zijn collectie gaf Paullus Merula in 1607 een aantal brieven uit bij de uitgave van het *Compendium vitae* (zie hoofdstuk III).

Gerard van Papenbroeck was een Amsterdamse koopman die in 1743 zijn antieke sculpturen, een aantal geschilderde portretten en zijn hoogst belangrijke handschriftencollectie aan de Leidse universiteit naliet (zie hoofdstuk XI). Zijn handschriftenverzame-

17 Brief van Erasmus aan Viglius Zuichemus Freiburg 1 Br, 14 april 1531

UBL, Pap 2

De Fries Viglius Zuichemus (1507-1577) studeerde, na onder andere enige tijd school te hebben gegaan bij rector Wilhelmus Verius te Leiden (1521), rechten te Leuven. In 1530 werd hij hoogleraar te Bourges als opvolger van Andrea Alciati. Na nog verscheidene reizen gemaakt te hebben en functies bekleed te hebben vervulde hij vanaf 1537 hoge bestuurlijke ambten te Brussel en Mechelen.

Inhoud van de brief. Erasmus betreurt het Viglius niet aan een baan te kunnen helpen. Van berichten over Nicolaus Cannius (een Amsterdammer die, na enkele jaren als bode en schrijver in Erasmus' dienst geweest te zijn, hem in 1530 verlaten had) wil Erasmus verschoond blijven. Hij voelt zich door hem gegriefd. Felicitatie aan Viglius vanwege het zeer gunstige getuigenis dat Alciati over Viglius gegeven heeft.

Lit Allen, Ep 2484, Folkert Postma, *Viglius van Ayitta als humanist en diplomaat, 1507-1549*. Zutphen 1983, p 27, met n 93 op pp 172-173

18 Brief van Erasmus aan Gilles Busleiden Freiburg 1 Br, 15 december 1531

UBL, Vulc 108

ling bevatte vele brieven van humanisten en geleerden, waaronder vier autografe brieven van Erasmus. Uit het legaat Papenbroeck stamt ook het gesigneerde presentexemplaar van Erasmus' *Catalogus lucubrationum* uit 1523.

Lit B R Jenny, *Manus Erasmii. Die autographen Briefe des Erasmus in der Schweiz. Beiträge zu einer Geschichte ihrer Ueberlieferung*, in *La correspondance d'Erasmus et l'épistolographie humaniste* [Bruxelles] 1985, pp 37-53

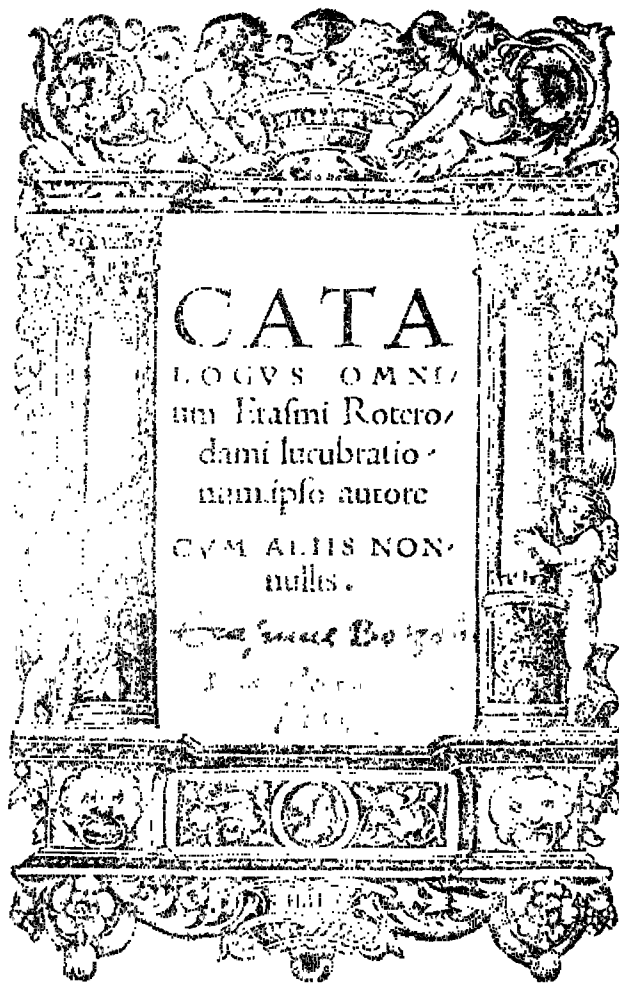
16 Brief van Erasmus aan hertog Georg van Saksen Bazel, 5 februari 1528

UBL, Pap 2

Georg van Saksen (1471-1539) had al in 1516 Erasmus uitgenodigd Saksen te bezoeken. In het bijzonder hoopte hij steeds, doch vergeefs, Erasmus aan de universiteit van Leipzig te kunnen verbinden. In 1522 spoorde Georg Erasmus aan duidelijker partij te kiezen tegen Luther en voor het oude geloof, al erkende ook Georg, dat verbeteringen in de kerk noodzakelijk waren.

In de getoonde brief groet Erasmus de hertog en beveelt hij hem de jonge Franciscus Dulfus aan, van wie de hertog meer nieuws over Erasmus zal kunnen vernemen.

Lit Allen, Ep 1942

De geadresseerde is een oudere broer van Hieronymus Busleiden, uit wiens nalatenschap volgens plannen van Erasmus in 1518 te Leuven het Drietalencollege of Collegium Trilingue (voor Latijn, Grieks en Hebreeuws) was gesticht. Gilles bleef bij het bestuur van het College betrokken.

Erasmus schrijft Busleiden vernomen te hebben, dat de hebraicus Johannes Campensis zijn professoraat heeft neergelegd. Hij kan momenteel geen opvolger aanbevelen, daar Duitsland geteisterd wordt door een pest van meningsverschillen. (Dit is een zinspeling op de spanningen die werden opgeroepen doordat de reformatie in Duitsland doorzette.) Erasmus vreest voor de ondergang van het College als de docenten zich niet blijven inspannen. De brief toont Erasmus' voortdurende interesse in het Drietalencollege.

Lit.: Allen, Ep. 2588; *Erasmus en zijn tijd*, no. 254.

19. Catalogus omnium Erasmi Roterodami lucubrationum, ipso autore, cum aliis nonnullis. [Basileae, in aedibus Joannis Frobenii, 1523.]

UBL, 761 G 21

De titelpagina toont Erasmus' eigenhandige inscriptie: 'Erasmus Botzemo suo dono misit 1523' ('Erasmus heeft zijn vriend Botzheim [dit boek] ten geschenke gezonden in 1523'). Het Leidse exemplaar is van bijzonder belang: Johannes Botzheim was juist degene op

Sum Erasmus
Locus in Opus epistolarum I, p. 1
Erasmus en zijn tijd, no. 367.
Si hoc in illo, meliore iure dum
factus sum Ioannis Arcerii Theodor.
1563

wiens verzoek Erasmus de in dit boek vervatte *Catalogus* van al zijn geschriften tot 1523 had opgesteld. Botzheim (circa 1480-1535), domheer te Konstanz, was sinds 1520 met Erasmus bevriend. Het boek stamt uit de collectie Papenbroeck. *Lit.*: Allen, *Opus epistolarum*. I, p. 1; *Erasmus en zijn tijd*, no. 367.

20. [Cl. Galenus, *Therapeuticorum libri XIV. Ad Glaucum libri II. Graece Venediis, Zacharias Kallierges, 1500.*]

UBL, 1366 A 12

Dit boek is afkomstig uit de bibliotheek van Erasmus. De laatste bladzij toont de volgende inscriptie, in drie verschillende handen:

- (1) Sum Erasmi.
- (2) Factus autem Regneri Praedini anno 1559, Dominorum commutatione magis impari, quam fuit armorum Glauci et Diomedis.

- (3) Si hoc in illo, meliore iure dum factus sum Ioannis Arcerii Theodor 1563.

Vertaald:

- (1) Ik ben van Erasmus.
- (2) Ben echter het eigendom geworden van Regnerus Praedinius in het jaar 1559, door een wisseling van eigenaars tussen wie een groter verschil bestaat dan tussen de wapens van Glaucus en Diomedes. [Bij Troje streed Glaucus eerst in een gouden, Diomedes in een bronzen wapenrusting, later omgekeerd, zie Homerus, *Ilias*, VI, 234, en Horatius, *Satirae* I, vii, 16-17.]
- (3) Als dit in dat geval geldt, [kan het] nu ik het eigendom geworden ben van Joannes Arcerius Theodoretus. 1563

Via de Poolse reformator Johannes a Lasco, de rector van de Groningse St. Maartensschool Regnerus Praedinius en de theoloog Joannes Arcerius, later hoogleraar Grieks te Franeker, zijn verscheidene boeken uit Erasmus' bezit in Nederland terecht gekomen.

Lit.: Ludovicus Hain, *Repertorium bibliographicum* [...]. Vol. I, pars II. Stuttgartiae-Lutetiae Parisiorum 1827, no. *7426; *Erasmus en zijn tijd*, no. 545; C.A. Tukker, Johannes Arcerius (1538-1604) en zijn *Historie ende een waerachtig verhael*, in: *Theologia Reformata*, 21 (1978), pp. 26-35.

Versandijste 138

H.J. de J

III. De waardering voor Erasmus in het Leidse universitaire milieu tot circa 1650

De Leidse universiteit, gesticht in 1575, had tot in de zeventiende eeuw een christelijk-humanistisch karakter. Dit kwam onder meer tot uitdrukking in de inrichting van het onderwijs. In de faculteit der 'artes', dat wil zeggen binnen de universiteit (en niet in een college *naast* de universiteit, zoals te Leuven) werden Latijn, Grieks en Hebreeuws gedoceerd. Studenten die zich in deze faculteit de oude talen eigen hadden gemaakt, konden in één van de drie hogere faculteiten een vakstudie volgen: theologie, medicijnen of rechten. Daar werd hun onderwezen, niet uit middeleeuwse handboeken, maar uit de antieke bronnen van kennis en wetenschap zelf: de theologen uit de Hebreeuwse en Griekse bijbel, de medici uit Hippocrates en Galenus, de juristen uit het Corpus juris.

Het humanistisch karakter van de universiteit bleek ook uit de benoeming van vooraanstaande filologen, zoals Justus Lipsius en Josephus Justus Scaliger. Goed humanistisch was verder het enthousiasme waarmee docerenden en studerende zich beijerden voor de 'bonae litterae', de schone letteren. Onvermoeibaar bestudeerden zij de oude Griekse en Latijnse literatuur, streefden naar de verbetering van hun eigen Latijn volgens klassieke norm en legden zich toe op de navolging en zelfstandige beoefening van klassieke genres: lofdicht, treurdicht, satire, tragedie, brief, rede, enzovoort.

Het humanistisch klimaat in Leiden had

niet weinig te danken aan Erasmus. Hij was degene, die theologen onophoudelijk had opgeroepen zich niet langer afhankelijk te maken van recente, systematisch ingedeelde samenvattingen van de leer der kerk, maar direct tot de bronnen zelf te gaan, de Schrift en de vroege kerkvaders, en daaruit zuiverder kennis te verwerven. Vele antieke auteurs had Erasmus in nieuwe gedrukte edities en vertalingen toegankelijk gemaakt. Een groot deel van zijn idealen leefde te Leiden voort, zij het buiten het kader van de kerk waarvan de eenheid hem boven alles was gegaan. Van menige Leidse geleerde uit de zeventiende eeuw kennen we dan ook de grote waardering voor Erasmus en de interesse in zijn leven en veelzijdige werk.

Veelzeggend is de royale lof die Erasmus wordt toegezwaard door de filoloog en chronoloog Josephus Scaliger, doorgaans eerder terughoudend in zijn waardering voor anderen. 'Erasmus' geleerdheid overtreft alles', liet Scaliger zich omstreeks 1604 tegenover studenten ontvallen ('nihil Erasmo doctius'). Tot de kring van Leidse vereerders van Erasmus behoorden in het begin van de zeventiende eeuw voorts de hoogleraren Paullus Merula, Dominicus Baudius, Petrus Cunaeus, Simon Episcopius, Gerard Vossius en de formeel niet aan de universiteit verbonden letterkundige Petrus Scriverius. Merula en Scriverius verzorgden uitgaven van brieven en van een autobiografie

van Erasmus. Deze edities zijn van blijvend belang. Respect genoot Erasmus in het bijzonder bij remonstranten, zoals Leidens alumnus Hugo de Groot. Maar ook bij contraremonstranten als Franciscus Gomarus en Daniel Heinsius stond hij in aanzien.

De receptie van Erasmus te Leiden in de eerste helft van de zeventiende eeuw vertoont enkele opvallende trekken.

1. Vóór 1605 wordt Erasmus anders geprezen dan ná 1605. Dit heeft te maken met de vanaf 1605 onder Nederlandse protestanten toenemende polarisatie tussen 'rekkelijken' en 'precezen'. Vóór 1605 kon men nog vrij en onbekommerd aan zijn bewondering voor Erasmus uiting geven zonder dat men bevreesd behoefde te zijn voor onrechtzinnig te worden gehouden. Wie ná 1605 met lof over Erasmus sprak, liep het gevaar als onzuiver in de leer te worden beschouwd. Daarom moest men, wilde men na 1605 met waardering over Erasmus spreken, hem eerst vrij pleiten van arianisme. Deze dwaalleer was hem onder andere door de invloedrijke Geneefse kerkleider Theodorus Beza verweten. Vanaf 1605 is het spreken over Erasmus in Leiden dan ook sterk apologetisch van aard. Vandaar het verschil tussen de royale, onderhouden getuigenissen over Erasmus van Scaliger en Hugo de Groot van voor 1605 en de voorzichtige, verontschuldigde uitlatingen over hem van Merula, Baudius en Scriverius van na 1605.

2 Maar ook na dat jaar bleven Leidse humanisten van hun respect voor Erasmus getuigen Dit bewijst, dat Erasmus een inspirerend voorbeeld voor de beoefenaars van de 'bonae litterae' bleef, een voorbeeld dat zij zich niet zo maar lieten ontnemen

3 Wat voor en na 1605 het meest in Erasmus' oeuvre gewaardeerd werd was zijn vertaling van het Nieuwe Testament, zijn Paraphrasen van het Nieuwe Testament, zijn uitgaven van de kerkvaders en zijn brieven Deze openlijk uitgesproken voorkeur zal na 1605 bij rekkelijken mogelijk iets van een alibi voor hun andere humanistische interessen gehad hebben Ook preciezen immers sloegen juist deze werken hoog aan, getuige bij voorbeeld het oordeel over Erasmus van Gomarus Door waardering voor Erasmus' nieuwtestamentische en patristische werken uit te spreken konden rekkelijken zich gemakkelijker ook met andere onderdelen van Erasmus' erfenis inlaten, bij voorbeeld met de satirische *Colloquia* en met de beoefening van de zuivere filologie

4 Als irenicus wordt Erasmus minder vaak genoemd dan men zou verwachten, en dan nog slechts door rekkelijken zoals Episcopus en De Groot Anderen moesten vrezen, dat zij door Erasmus' vredesgezindheid te prijzen zich het verwijt van gebrek aan principieelheid en de verdenking van onrecht zinnigheid op de hals zouden halen Alleen wie, zoals Episcopus en De Groot, reeds op veilige afstand van de heersende orthodoxie terecht waren gekomen, waren voor dit verwijt en deze verdenking niet meer beucht en konden zich weer vrijelijk op Erasmus als irenicus beroepen

5 Opvallend is de aandacht die te Leiden bestond voor Erasmus' biografie, met name bij Paullus Merula, Petrus Scriverius en Antonius Thysius jr Maar deze aandacht zal zijn voortgevloeid uit de bewondering die men gevoelde voor Erasmus als ideaal van de literator, toegewijd aan de filologie en de schone letteren en daarom gematigd in het godsdienstige

6 Tegelijk kan men constateren, dat bepaalde aspecten van de historische Erasmus niet meer tot gelding komen Van zijn evangelisatorisch program tot verbetering van mens en samenleving, tot vernieuwing van de kerk, hoort men weinig meer Nu de kerk gescheurd was, lieten de geleerden de zorg voor dat deel van Erasmus' streven over aan de nieuw gevormde kerk

Werken van Erasmus in het bezit van Claes Buyser, eerste pedel van de Leidse universiteit (1575-1590)

21 Inventaris van de goederen van Claes Buyser, opgemaakt door notaris Samuel Lenaertsz van der Wuert, 1590

GAL, Not Arch 19, akte 246

Over de verbreiding van Erasmus' werken in de eerste jaren na de stichting van de universiteit geeft de beschrijving van de boedel van Claes Buyser uit 1590 enige merkwaardige, zij het wellicht wat toevallige informatie Buyser was de eerste pedel van de universiteit en vervulde die functie van 1575 tot zijn dood op 21 november 1590 Hij was geen ge-

leerde, maar wel geletterd Bij zijn dood trof de notaris achttien boeken aan en daaronder vijf werken van Erasmus, te weten *Contra pseudevangelicos*, *Paraphrases in Elegantias Vallae*, *De misericordia Domini*, *Precationes aliquot novae* en de *Paraclesis* Deze werken behoren tot verschillende categorieën van Erasmus' oeuvre Het gaat om respectievelijk een polemisch-theologisch, antireformatorisch tractaat, een retorisch handboek, een preek, gebeden en een inleiding tot de studie theologie Het vijftal vormt een beperkte selectie met het accent op het theologische en devote Maar het aantal Erasmiana, vijf op een totaal van achttien, is verrassend groot

Lit De dagelijkse zaken van de Leidse universiteit van 1581 tot 1596 [Uitgegeven door] H J Witkam Dl II Nrs 302-636 (en andere) Leiden 1971, nr 307

Het oordeel over Erasmus van Josephus Scaliger, omstreeks 1604

22 Scaligerana, Thuana, Perroniana Pithoeana et Colomesiana Ou remarques historiques, critiques, morales, & litteraires de Jos Scaliger [Ed par P des Marez] Tome II Amsterdam, chez Covens & Mortier, 1740

H J de J

De uit Frankrijk afkomstige Josephus Justus Scaliger (1540-1609) was een der voornaamste geleerden van zijn tijd,

vooral bekend om zijn werken op het gebied van de tijdrekenkunde. Sinds 1593 werkte hij aan de Leidse universiteit. Blijkens de uit 1603-1605 daterende aantekeningen van studenten, de *Scaligerana secunda*, sprak hij dikwijls over Erasmus en had hij grote waardering voor zijn hoofdwerken: de *Adagia*, de brieven, de uitgave van het Nieuwe Testament, de *Annotattones* en de *Paraphrases* op het Nieuwe Testament. Dit laatste werk achtte Scaliger zelfs 'goddelijk' ('divina'). Ook preees Scaliger Erasmus om zijn oordeel over Seneca (in Ep 326, rr 89-103, en Ep 2091), 'nog beter dan dat van Lipsius', en om zijn uitgave van vijf nieuw ontdekte boeken Livius, de boeken XLI-XLV. Kritiek had Scaliger op Erasmus' Latijn in zijn *Colloquia*, op zijn te gunstige oordeel over het Latijn van Hieronymus (in Ep 141, rr 38-49 en Ep 396, rr 111-123) en op het zijns inziens dwaze pleidooi vervat in de *Ciceronianus*. Omstandig verontschuldigde Scaliger zijn vader, de beroemde humanist Julius Caesar Scaliger, die heftig tegen Erasmus gepolemi-seerd had.

Lit. de genoemde editie van de *Scaligerana* Tome II, pp 309-312, 432, 605

Apologie van Baudius voor Erasmus, 1606

23 Brief van Dominicus Baudius aan Paulus Merula van 18 oktober 1606, in *Vita*

Des Erasmi [], editio Paullus G F P N Merula Lugduni Batavorum 1607

MNL, 1008 G 31

Dominicus Baudius (1561-1613) was sedert 1603 hoogleraar in de welsprekendheid, dat wil zeggen in het Latijn. Hij schreef deze brief aan Merula als voorwoord tot diens uitgave van het *Compendium vitae* van 1607. Baudius verklaart, dat Merula terecht zijn — overigens begrijpelijke — aarzeling om het *Compendium vitae* te publiceren heeft overwonnen. De twee gangbare bezwaren tegen Erasmus zijn, dat zijn stijl niet Ciceroniaans was en dat hij ariëers en ongodsdienstig dacht. Het eerste is zonder gewicht, het tweede houdt geen steek. Erasmus' geschriften tonen immers zijn ware, levende vroomheid. Het verwijt van arianisme is volgens Baudius slechts gebaseerd op de opmerkingen van Erasmus in de *Annotattones in Novum Testamentum* volgens welke bepaalde plaatsen in het Nieuwe Testament de orthodoxe dogmatiek niet steunden, bij voorbeeld waar het de eeuwigheid van het Zoonschap Gods van Christus of zijn eenswezens zijn met de Vader betreft. Zo tracht Baudius Erasmus te rehabiliteren zonder overigens op details van Erasmus' theologie echt in te gaan.

De brief is interessant omdat hij laat zien, dat vanaf omstreeks 1605 de verderders van Erasmus zich genoopt zagen hun waardering voor hem te verpakken in apologetiek.

Lit. Andreas Flitner, *Erasmus im Urteil seiner Nachwelt* Tübingen 1952, pp 98-100

De eerste editie van Erasmus' autobiografie, het *Compendium vitae*, 1607

24 Vita Des Erasmi Roterodami ex ipsius manu fideliter repraesentata [] Aditunt epistolarum quae nondum lucem aspexerunt libri duo, quas conquisivit, editio [] Paullus G F P N Merula Lugduni Batavorum, in officina typographica Thomae Basson, 1607

KNAW, F 1892

Een uiterst belangrijke verzameling documenten betreffende Erasmus gepubliceerd in 1607 door Paullus Merula (1558-1607), sinds 1592 hoogleraar in de geschiedenis te Leiden. Het boek bevat de eerste editie van Erasmus' autobiografie, het *Compendium vitae*, gedrukt naar een autograaf van Erasmus, en driëntachtig door Merula verzamelde, tot dan toe niet gepubliceerde brieven. Een belangrijk fonds waaruit Merula putte was overigens de collectie brieven bijeengebracht door Vulcanius (zie hoofdstuk II). Onder de door Merula gepubliceerde brieven is Erasmus' brief van 2 april 1524 aan Conrad Goclenius die het *Compendium vitae* oorspronkelijk begeleid had en een waardevol getuige voor de authenticiteit van het *Compendium* is. De bundel als geheel legde ge-

heel nieuwe grondslagen voor de biografie van Erasmus. De publikatie had mede tot doel Erasmus in verdediging te nemen tegen verwijten van ketterijen, met name van arianisme.

Het hier getoonde exemplaar heeft op het titelblad een opdracht van Otto Werckman, een Leidenaar die in 1606 het origineel van het *Compendium vitae* in Erasmus' handschrift bezat. Dit origineel is later, in 1649, door Antonius Thysius jr. nog gesignaleerd in het bezit van Hieronymus de Backere, vader van het Leidse weeshuis (zie no. 34). Momenteel is de verblijfplaats van het handschrift onbekend.

Lit.: Allen, inleiding tot Ep. II en *Opus epistolarum*. I, Appendix I; Andreas Flitner, *Erasmus im Urteil seiner Nachwelt*. Tübingen 1952, pp. 101-103; B.R. Jenny, Manus Erasmii. Die autographen Briefe des Erasmus in der Schweiz: Beiträge zu einer Geschichte ihrer Ueberlieferung, in: *La correspondance d'Erasmus et l'épistolographie humaniste*. [Bruxelles] 1985, pp. 37-53.

Het zogenaamde Scriverius-handschrift met werken van Erasmus

25. D. Erasmi Roterodami epistolae aliquot hactenus non impressae [...].

Bibliotheek der Katholieke Universiteit
Brabant, Tilburg (vroeger: Provinciaal
Genootschap van Kunsten en
Wetenschappen in Noord-Brabant,
's-Hertogenbosch)

V I T A
D E S . E R A S M I
R O T E R O D A M I

ex ipsius manu fideliter repræsentata;
comitantibus, quæ ad eandem, alijs.

Additi sunt

E P I S T O L A R V M,
quæ nondum lucem aspexerunt,

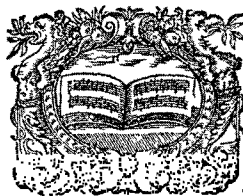
Libri duo:

QVAS

conquisivit, edidit, dedicavit

S. P. Q. R O T E R O D A M O

PAVLLVS G. F. P. N. MERVLA.

LVGDVNI BATAVORVM,

In officina typograpica Thomæ Balfout

clo. lo cvii.

Jan. van der ...
30de Junij 1606.

Dit handschrift is waarschijnlijk door de humanist Petrus Opmeer (1526-1595) in 1570 geschreven met het oog op een editie, die nooit verchenen is. Het bevat eenenzestig brieven van en aan Erasmus en voorts twee redevoeringen, een colloquium en een aantal gedichten van Erasmus. Geen van deze teksten komt voor in Erasmus' *Opera omnia* van 1540.

Tweeënveertig brieven uit deze bundel publiceerde Merula reeds in zijn collectie *Erasmiana* van 1607, mogelijk uit dit handschrift. Daarna kwam het in het bezit van Scriverius, die er echter niets uit gebruikte in zijn collectie *Erasmiana* van 1615. Pas Johannes Clericus nam uit dit handschrift de negentien nog ongedrukte brieven, de twee redevoeringen en de gedichten, waaronder het *Carmen bucolicum* (zie no. 11), op in zijn Leidse editie (1703-1706). In 1873 kwam het manuscript in het bezit van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant te 's-Hertogenbosch, sinds 1986 is het eigendom van de Katholieke Universiteit Brabant.

Lit. A. A. J. Karthon, Het verloren Erasmusiaans handschrift van P. Scriverius teruggevonden in 's-Hertogenbosch, in *Het Boek*, 5 (1916) pp. 113-129, *Reedijk, Poems*, pp. 131-135, *Erasmus en zijn tijd*, no. 555. Over Opmeer zie *NNBW*, dl. V (1921), kol. 404-405.

De apologie voor Erasmus van Martinus Lydius, geschreven tegen 1585

26 Desiderii Erasmi Opera omnia Tomus decimus Lugduni Batavorum, curâ & impensis Petri vander Aa, 1706

UBL, 1413 D 25

Martinus Lydius (1539-1601) was predikant te Amsterdam, en vanaf 1585 hoogleraar theologie te Franeker. Hij schreef zijn *Apologia pro Erasmo* nog in zijn Amsterdamse tijd. Het manuscript kwam na zijn dood in handen van zijn zoon Johannes Lydius (1577-1643), die sinds 1602 predikant te Oudewater was. Johannes Lydius onderhield nauwe contacten met Leidse humanisten als Josephus Scaliger, Gerard Vossius en Petrus Scriverius en ook met Hugo de Groot. Evenals zijn vader heeft Johannes het niet aangedurfd de *Apologia* in druk uit te geven. Hij was bevreesd, dat hem dit op het verwijt van onrechtzinnigheid zou komen te staan en zijn positie in gevaar zou brengen. Ook Scriverius stond hij niet toe het stuk te publiceren, hoewel deze Lydius in de jaren 1609-1614 herhaaldelijk verzocht dit te mogen doen. Ten slotte werd de apologie pas gedrukt in het tiende deel (kol. 1759-1780) van de editie van Erasmus' werken door Johannes Clericus.

Martinus Lydius betoogt, dat Erasmus' opvattingen rechtzinnig en verregaand met de protestantse in overeenstemming waren. Alleen onbelangrijke, praktische oorzaken zouden Erasmus ervan hebben weerhouden tot de reformatie toe te treden. Lydius verdedigt Erasmus' bijbelse filologie en accentueert zijn overeen-

stemming met Luther. De tendens van het stuk is, Erasmus theologisch voor protestanten aanvaardbaar te maken. Lit. C. Sepp, *Het godgeleerd onderwijs in Nederland gedurende de 16de en 17de eeuw* Dl. I Leiden 1873, pp. 132-134, Andreas Flitner, *Erasmus im Urteil seiner Nachwelt* Tübingen 1952, pp. 90-94.

Erasmus' invloed op Episcopius

13 27 Oratiuncula habita 13 Novembris 1618, die Martis in auditorio theologico, cum ad Synodum Dordracenum ab Ordine Hollandiae vocatus discederem.

UBA, ms. Remonstrantse kerk I 71a

Opvallend sterk door Erasmus beïnvloed was Simon Episcopius (1583-1643), hoogleraar theologie in Leiden van 1612 tot 1618. Dit blijkt duidelijk uit de rede die hij op 13 november 1618 tot zijn studenten hield, toen hij naar de synode van Dordrecht was ontboden en voorzag, dat hij als remonstrant zijn functie aan de universiteit zou verliezen.

In de als afscheidsrede getoonzette toespraak verantwoordde Episcopius zijn ideeën en doelstellingen. Het werd een pleidooi voor een Erasmusiaanse opvatting van de theologie. 'Mijn voornaamste streven is geweest, U van die misleidende scholastieke en sophistische theologie naar de apostolische eenvoud terug te roepen.' Episcopius had, verklaarde hij, de waarheid alleen uit de bronnen, dat wil zeggen uit de Schrift, aan zijn stu-

denten willen voorleggen, zonder wijsgerige speculatie.

Lit.: C. Sepp, *Het godgeleerd onderwijs in Nederland gedurende de 16de en 17de eeuw*. Dl. I. Leiden 1873, pp. 244-245; E.H. Cossee in: *Leidse universiteit 400. Stichting en eerste bloei, 1575 - ca. 1650*. [Catalogus van een tentoonstelling in het] Rijksmuseum Amsterdam, 27 maart-8 juni 1975. [Amsterdam 1975], p. 82.

Scriverius' herziene uitgave van de Erasmusbundel van Merula

28. Magni Des. Erasmi Roterodami vita. [...]. *Accedunt epistolae illustres plus quam septuaginta, quas aetate proveciore scripsit, nec inter vulgatas in magno volumine comparent*. P. Scriverii et fautorum auspiciis Lugduni Batavorum, ex officinâ Godefridi Basson, 1615.

UBL 135 F 16

De humanist en letterkundige Petrus Scriverius (1576-1660) was een in en bij Leiden werkzaam geleerde, die geen functie had aan de universiteit, maar wel in nauw contact stond met verscheidene Leidse hoogleraren.

In 1615 liet hij een bewerking van Merula's editie van het *Compendium vitae* met toebehoren verschijnen. Onder andere voorzag hij de documenten van verbindende teksten en commentaren, waardoor de collectie wat meer het karakter van bouwstof voor een biografie kreeg. Scriverius liet een aantal door

MAGNI
DES. ERASMI
Roterodami
VITA;

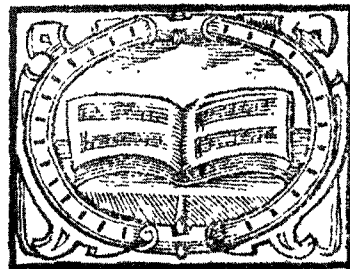
partim ab ipso nec Erasmo, partim ab amicis æ quilibus fideliter descripta.

Accedunt

EPISTOLÆ ILLUSTRÆ

plus quam septuaginta, quas aetate proveciore scripsit, nec inter vulgatas in magno volumine comparent.

P. SCRIVERII, & fautorum auspicijs:

LVGDVNI BATAVORVM
Ex Officinâ Godefridi Basson
clj l5 cxv.

*Simone de Quen
Wambuyse
NL 10*

Wambuyse 201 P. 33

Merula gepubliceerde brieven weg, maar voegde vier nog ongepubliceerde brieven toe. Dit door Scriverius geredigeerde materiaal zou ruime verspreiding krijgen en het biografisch beeld van Erasmus sterk gaan bepalen doordat de Leidse drukker en uitgever Joannes Maire er in 1642 en 1649 heruitgaven van uitbracht (zie hoofdstuk VIII). Een kritische biografie van Erasmus verscheen overigens eerst van de hand van Johannes Clericus in zijn tijdschrift *Bibliothèque choisie*, deel 5 en 6 (1705).

Lit. Allen, *Opus epistolarum* I, Appendix VII, p. 597, Andreas Flitner, *Erasmus im Urteil seiner Nachwelt* Tübingen 1952, p. 104, P. Tuynman, *Petrus Scriverius*, in *Quaerendo*, 7 (1977), pp. 5-45, zie pp. 23-24.

Erasmus in een satire van Petrus Cunaeus, 1612

29 *Sardi venales*. Satyra Menippea in huius seculi homines plerosque ineptè eruditos Petrus Cunaeus scripsit [] [Lugduni Bavorum,] ex officina Plantiniana Raphelengui, 1612.

UBL, 660 G 38

In 1612, tijdens de vooral in Leiden hoog oplopende twisten tussen remonstranten en contraremonstranten, gaf Petrus Cunaeus (1586-1638), buitengewoon hoogleraar Latijn, een satire uit onder de titel *Sardi venales*, 'Non-valeurs te koop'. Hierin hekelde hij het heftige

getwist onder theologen en de levensstijl van predikanten. In 1617 verscheen er een tweede editie van, gecombineerd met Erasmus' *Lof der zotheid*, welk geschrift Cunaeus in belangrijke mate had geïnspireerd.

In het stuk presideert Erasmus de senaat van de geleerdenrepubliek in het hierna maals. De vergadering beraadslaagt over de vraag wat er gebeuren moet met de talrijke onbeschaafde 'geleerden' die sinds enige tijd het cultureel peil van de republiek bedreigen. Erasmus wordt voorgesteld als van harte instemmend met Sophia's pleidooi tegen te vergaande dogmatische speculatie in de theologie, waarvan alleen maar twist en scheuring komt. Erasmus bepleit 'voorzichtige twijfel'. Naast hem geldt de Zuidnederlander Georgius Cassander (1513-1566) als bemiddelaar tussen de strijdende godsdienstige partijen.

Lit. *Two Neo-Latin Menippean satires*. Edited with introduction and notes by C. Matheussen and C.L. Heesakkers. Leiden 1980, pp. 10-21, 79-191.

Het oordeel over Erasmus van Gomar

30 Brief van Franciscus Gomar aan Gerard Vossius. Groningen, 31 mei 1627.

Bodleian Library, Oxford,
MS Rawl 79, fol. 51-53 (foto)

In deze brief van 31 mei 1627 aan Gerard Vossius spreekt Franciscus Go-

marus, eerder hoogleraar in de theologie te Leiden, maar nu te Groningen, zijn bewondering uit voor Erasmus. Hij prijst zijn edities van de kerkvaders en zijn *Annotationes* op het Nieuwe Testament, en vervolgt: 'Met zijn Apologieën, zijn Paraphrases op het Nieuwe Testament en de Adagia heeft hij zich onsterfelijke roem verworven'. Van de lectuur van Erasmus' brieven keert men, aldus Gomar, altijd geleerder en wijzer terug. Het enige dat men Erasmus kan verwijten is, dat hij zijn werken te haastig uitgaf. 'Zonder twijfel zullen, zolang de wereld bestaat, Erasmus' betere geschriften (ook al hebben boeken zo hun lotgevallen) bij de geleerden geliefd en bewonderd zijn'.

Voor een juiste waardering van dit oordeel over Erasmus moet men wel rekening houden met het direct voorafgaande. Gomar signaleert daar aan Vossius de laster die onlangs over Franciscus Junius is verspreid en wijst als bron daarvan Josephus Scaliger aan. De hooggestemde lof die Daniel Heinsius zojuist in het voorwoord tot de editie van Scaliger's brieven aan Scaliger heeft toegezwaaid, is volgens Gomar dan ook overdreven indien men Scaliger vergelijkt met Erasmus. Dan volgt Gomar's lovende oordeel over Erasmus.
Lit. G.P. van Itterzon, *Franciscus Gomar*. Den Haag 1930, pp. 416-419.

De Colloquia-editie van 1636 beschermd met het gezag van Beza

31 Des Erasmi Colloquia nunc emendatiora Lugd Batavorum, ex officina Elzeviriana, 1636

UBL, 712 G 11

Daniel Heinsius bezat een exemplaar van een penning met de beeldenaar van Erasmus Deze liet hij afbeelden in de editie van de *Colloquia* verschenen bij de Elseviers te Leiden in 1636 De afbeelding had uitsluitend de bedoeling de opneming te rechtvaardigen van het vierregelig lofdicht op Erasmus van Theodorus Beza Deze streng gereformeerde leider van de kerk in Geneve, overleden in 1605, had internationaal gezag en stond speciaal bij de preciezen in de Republiek in hoog aanzien Met zijn gedichtje, dat overigens ook reeds voorin het *Compendium vitae* van 1607 staat hoopten de uitgevers de editie voor zo veel mogelijk lezers acceptabel te maken Het gedicht luidt vertaald

Deze afbeelding geeft U ten halve
Erasmus weer,
de geweldige, van wie de
geweldige wereld weerklinkt
Maar waarom niet geheel? Lezer,
verbaas U niet,
want zelfs de hele aarde kan zo'n
groot man niet bevatten

De afgebeelde penning is van een anonieme kunstenaar uit de eerste helft van de zestiende eeuw Er zijn afslagen in brons en zilver van bekend De diameter is 3,4 cm

Lit voor de penning, *Erasmus en zijn tijd*, no 274

EX NUMMO ARGENT.
DAN. HEINSII.

INGENS INGENTEM QVEM PERSONAT
ORBIS ERASMVV.
HAEC TIBI DIMIDIVM PICTA TA-
BELLÀ REFERT.
AT CVR NON TOTIVM? MIRARI DESI-
NE, LECTOR.
INTEGRA NAM TANTVM TERRA
NEC IPSA CAPIT.

T. B.

Daniel Heinsius' verdediging van Erasmus, 1636

32 Des Erasmi Colloquia nunc emendatiora Lugd Batavorum, ex officina Elzeviriana, 1643

UBL, 1372 H 20

In 1636 gaf de Leidse firma Elsevier een nieuwe editie van Erasmus' *Colloquia* uit (zie vorige nummer) Daar Erasmus blijkbaar nog in een reuk van dwaling en onrechtzinnigheid stond, werd aan de editie door Petrus Scriverius een apologetisch slot toegevoegd, de *Coronis apologetica pro Colloquijs Erasmi, ex ipsius scriptis* ('Apologetisch slotstuk ter verdediging van Erasmus' *Colloquia*, uit zijn eigen geschriften samengesteld', ook in LB, I, kol 893-908) De *Coronis* opent met een brief van Daniel Heinsius, hoogleraar geschiedenis en Grieks in Leiden, aan Petrus Scriverius uit 1636

Volgens Heinsius zal men van Erasmus zeggen, dat hij in sommige dingen gedwaald heeft Maar dwalen is menselijk en er staan grote verdiensten tegenover Erasmus heeft het licht der waarheid verbreed toen velen dat nog niet konden verdragen Zijn vertaling en *Paraphrases* van het Nieuwe Testament en zijn uitgaven van de kerkvaders zijn waardevolle prestaties Blijkens de *Colloquia* heeft Erasmus de mensen scherp geobserveerd Hij heeft speciaal hun gebreken aangewezen, maar met de bedoeling de mensen te verbeteren

De *Coronis* van Scriverius met daarin de

apologetische brief van Daniel Heinsius werd opnieuw opgenomen in de heruitgave van de *Colloquia* verschenen bij de Elseviers te Leiden in 1643

De waardering van Erasmus bij remonstranten

33 [Simon Episcopus,] Responsio Remonstrantium ad libellum cui titulus est Specimen calumniarum atque heterodoxarum opinionum ex Remonstrantium apologia excerptarum [] Harderwic, ex officina typographorum Remonstrantium, 1631

UBL, 509 F 22²

Voor de remonstranten werd Erasmus het grote voorbeeld van eenvoud in het dogmatische en van vredelievendheid Dit blijkt bij voorbeeld bij een remonstrant als Episcopus, tot 1618 hoogleraar theologie te Leiden In 1631 verdedigde hij zich in zijn *Responsio Remonstrantium* tegen het verwijt van socinianisme geuit door de Leidse theologische faculteit De remonstranten streven ernaar, aldus Episcopus, de leer te beperken tot het strikt noodzakelijke en tot wat de Schrift meedeelt In dit streven volgen zij Erasmus, wiens werken één groot pleidooi voor vrede, verdraagzaamheid en matiging vormen 'Al Erasmus' geschriften, de Apologieën, Brieven, Voorwoorden tot de kerkvaders, laten in alle toonaarden vrijwel niets anders horen dan geleerde en heilzame adviezen tot het betrachten van vrede,

verdraagzaamheid en matiging Het is voorwaar *zijn* voorbeeld dat de remonstranten belijden te zijn nagevolgd, behalve in datgene waarin hij, zij het niet zonder voorbehoud, te toegeeflijk tegenover de Roomse kerk is geweest'

Nieuwe uitgaven van het Compendium vitae. 1642 en 1649. Lof op Erasmus van Antonius Thysius

34 Magni Des Erasmi Roterodami vita, partim ab ipsomet Erasmo, partim ab amicis aequalibus fideliter descripta Accedunt Epistolae illustres plus quam septuaginta [] P Scriverii et fautorum auspicijs Lugduni Batavorum, ex officina Joannis Maire, 1649

MNL, 1011 G 9

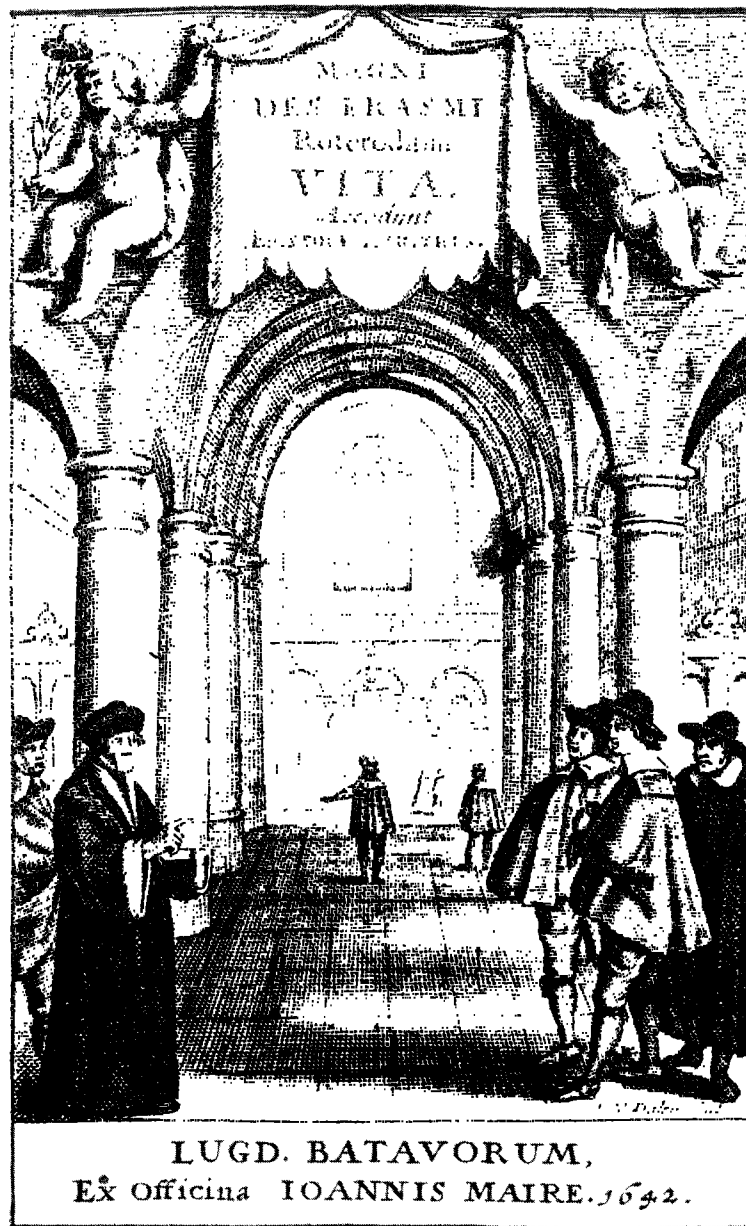
Erasmus' korte biografie, het *Compendium vitae*, was met een aantal brieven eerst uitgegeven door Paullus Merula in 1607 en vervolgens door Petrus Scriverius in 1615 In 1642 liet de Leidse drukker en uitgever Joannes Maire een nieuwe editie van de Scriverius-bundel verschijnen in zijn serie werken van Erasmus in duodecimo (zie hoofdstuk VIII) De editie van de *Vita* van 1642 bevat geen aanwijzingen waaruit blijkt, wie als tekstbezorger is opgetreden Van deze bundel publiceerde Maire opnieuw een uitgave in 1649 Het voorwerk van 1642, een opdrachtsbrief en een brief aan de lezer, beide ondertekend door Maire zelf, werden in 1649 vervangen

door een nieuwe opdracht en een gedeeltelijk nieuw 'Aan de lezer', nu beide ondertekend door Antonius Thysius.

Antonius Thysius (1603-1665) was in 1649 lector voor dichtkunst en publiek recht aan de universiteit. In zijn 'Aan de lezer' nam hij uit dat van Maire uit 1642 over, dat Erasmus' autograaf van het *Compendium vitae*, waarnaar Merula de tekst had uitgegeven, nog steeds te Leiden berustte bij het hoofd van het weeshuis Hieronymus de Backere (vergelijk no. 24). Ook verklaart Thysius, dat hij aan deze uitgave heeft willen meewerken omdat Erasmus bevriend was geweest met de Antwerpenaar Petrus Aegidius, een broer van een overgrootvader van Thysius.

Naar inhoud stemt de uitgave van 1649 overeen met die van 1642 en 1615, wat de lay-out betreft is die van 1649, afgezien van het voorwerk, bladzij voor bladzij nagezet naar die van 1642.

In de opdracht prijst Thysius Erasmus' onmetelijke geleerdheid, zijn bestrijding van bijgeloof en onwetendheid, zijn verachting van wereldse eer, zijn onafhankelijkheid van geest en zijn afkeer van sofistiek en speculatie in de theologie. 'Hij heeft de zuiverste bron van de gewijde letteren blootgelegd', te weten het Nieuwe Testament in het Grieks.

Bewondering van Hugo de Groot

Zijn leven lang is Hugo de Groot, die te Leiden studeerde van 1594 tot 1597, van eerbied en bewondering voor Erasmus vervuld gebleven. Slechts enkele getuigenissen hiervan kunnen hier worden vermeld.

Enkele jaren na zijn studie te Leiden gaf De Groot in zijn *Parallelon rerumpublicarum*, voltooid in 1602, ongeremd uiting aan zijn diepe ontzag en verering voor Erasmus. Hij prijst zijn geleerdheid, scherp verstand, ijver en standvastigheid. Erasmus heeft licht gebracht in de duisternis, de theologie bevrijd van de scholastiek en de waarheid verbreed met een onverschrokkenheid die vorsten en pausen ontzag inboezemde. De Groot vermeldt het grote aantal van Erasmus' edities en vertalingen van oude schrijvers en noemt hem een 'goddelijk man', 'het eigendom der gehele aarde'. De Groots lofredre is nog vrij van de apologetische toon die wat later in uitlatingen van anderen over Erasmus gebruikelijk wordt.

In 1613 werd De Groot pensionaris van Rotterdam. Men mag aannemen, dat het vooral, of althans mede door zijn toedoen was, dat te Rotterdam in 1622 het bronzen standbeeld van Erasmus, vervaardigd door Hendrik de Keyser, werd opgesteld. Het beeld was gedurende meer dan tweehonderd jaar het enige standbeeld in deze streken. Het staat momenteel voor de Laurenskerk. De Groot zelf kon bij de oprichting niet aanwezig zijn. In 1618 was hij gevangen genomen en in 1621 naar Frankrijk gevlucht.

In Parijs schreef Hugo de Groot zijn *De iure belli ac pacis* ('Over het recht van oorlog en vrede'). Het verscheen te Parijs in 1625. In de Prolegomena, paragraaf 29, zegt De Groot, dat hij wil schrijven tegen de schending van het recht waarmee oorlogvoering doorgaans gepaard gaat. In deze context vermeldt hij het radicale pacifisme van Erasmus, die soms het gebruik van wapens geheel en al zou hebben verboden. Maar, merkt De Groot op, zulk radicalisme is ondoelmatig. De verdediger immers van dit standpunt vindt voor zijn radicale ideeën geen gehoor en verliest daarmee tevens zijn gezag op andere terreinen.

Toen De Groot in 1631 naar Holland terugkeerde, in de hoop zich hier weer te kunnen vestigen (een ijdele hoop), was zijn eerste gang na zijn aankomst te Rotterdam naar het standbeeld van Erasmus. In een brief uit januari 1632, waarin De Groot dit zelf meedeelt, geeft hij uiting aan zijn respect voor Erasmus' streven naar hervorming gekenmerkt door zijn onafhankelijkheid ten opzichte van de strijdende partijen. De Groot schrijft: 'De eerste uytganck, dye ick tot Rotterdam dede, was om mijne affectie te toonen aen de memorie van Erasmus gaende zyen het beeldt van dyen man, dye soo wel de wech heeft aangewesen van een rechtmaetige reformatie, hem noyt vastbindend noch aen disputable questiën noch aen ceremoniën ter eenre ofte ter andre zijde. Wij Hollanders connen desen man niet genoeg bedancken ende ick houde mij geluckich, dat ick zijne deuchden soo eenichsins van verre can begrijpen' Erasmus was door zijn radicaal pacifistische

tendensen* niet een auteur op wie De Groot zich in zijn werken dikwijls kon beroepen. Ook ging De Groot veel meer dan Erasmus op de praktische en juridische kanten van de vredesproblematiek in, terwijl Erasmus meer theoreticus bleef. De Groot heeft Erasmus dan ook opmerkelijk weinig geciteerd Maar zij waren als irenici en idealisten verwante zielen: De Groot heeft dit juist beseft. Van dit zelfde besef getuigt het besluit van de curatoren der Leidse universiteit, genomen in 1803, om twee portretten te bestellen: van Erasmus en Hugo de Groot. Mogelijk zijn deze portretten nooit afgeleverd: dat van De Groot is niet aanwezig en dat van Erasmus is in elk geval niet met zekerheid te identificeren.

Lit.: voor het stel portretten van Erasmus en De Groot uit 1803, zie *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche universiteit*. Uitgegeven door P.C. Molhuysen. Dl. VII: 23 Febr. 1795 - 30 Dec. 1811. 's-Gravenhage 1924, p. 225; *Icones Leidenses*, nos. 6 en 66. Zie ook hieronder hoofdstuk XI.

35. Geschilderd portret van Hugo de Groot. Repliek naar Jan van Ravesteijn (circa 1613) van voor 1716.

UBL

Lit.: *Icones Leidenses*, no. 66

* *Icones Leidenses*, no. 66
repliek naar Jan van Ravesteijn (circa 1613) van voor 1716

De Groot's lof op Erasmus wegens zijn bevrijdend werk voor de theologie

36 Hugonis Grotii Parallelon rerumpublicarum liber tertius de moribus ingenioque populorum Atheniensium, Romanorum, Batavorum [] Uit een echt handschrift uit gegeven, in 't Nederduitsch vertaald, en met aanmerkingen opgehelderd door Johan Meerman Haarlem 1802

MNL, 1174 B 3

Op p 34 staat de volgende lof op Erasmus 'Tuus ille sol primus illuxit' ('Het was Uw zon die het eerst licht heeft gebracht')

Lit Nederlandse vertaling van de gehele passage in *Documenta reformatoria Teksten uit de geschiedenis van kerk en theologie in de Nederlanden sedert de Hervorming* Onder red van JN Bakhuizen van den Brink [e a] Dl I Tot het einde van de zeventiende eeuw Kampen 1960, pp 330-331

De Groot wijst het radicale pacifisme van Erasmus als ondoelmatig af

37 Hugo Grotius, De iure belli ac pacis libri tres [] Edidit PC Molhuysen Praefatus est C van Vollenhoven Lugduni Batavorum 1919

UBL, 418 C 27

In paragraaf 29 van de Prolegomena (pp 12-13) wijst De Groot op de ondoelmatigheid van een te radicaal pacifisme als voorgestaan door Erasmus 'Cuius immanitatis conspectu, multi homines minime mali eo venerunt, ut Christiano, cuius disciplina in omnibus hominibus diligendis praecipue consistit, omnia arma interdicerent ad quos accedere interdum videntur, et Ioannes Ferus, et Erasmus nostras, viri pacis et Ecclesiasticae et civilis amantissimi, sed eo, ut arbitror, consilio, quo solemus, quae in unam partem exierunt, in alteram reflectere, ut in verum modum redeant Verum hic ipse nimium contranitendi conatus saepe adeo non proficit, ut obsit etiam, quia deprehensum facile, quod in his nimium est, etiam aliis dictis intra verum stantibus auctoritatem detrahit' (Met het oog op deze onmenselijkheid [die het gevolg is wanneer in oorlog alle wetten en normen worden prijsgegeven] zijn velen, en bepaald niet de slechtsten, zover gegaan, dat zij de christen, wiens leer in hoofdzaak neerkomt op het gebod alle mensen lief te hebben, elk gebruik van wapens verbieden Bij deze mensen komen Johannes Ferus en onze landgenoot Erasmus soms dicht in de buurt Zij waren bijzonder gehecht aan de vrede van kerk en staat Maar hun bedoeling was, meen ik, een ontwikkeling in een verkeerde richting, zoals we wel doen, om te buigen in de tegengestelde richting ten einde haar weer in het juiste midden te krijgen Echter, juist dit streven naar al te sterke ombuiging levert doorgaans

zo weinig op, dat het zelfs schadelijk is, omdat de gemakkelijke constatering dat hier al te radicaal betoogd wordt ook afbreuk doet aan het gezag van andere uitspraken, die wel binnen de grenzen van het ware blijven')

De Groot bezoekt in 1631 Erasmus' standbeeld in Rotterdam

38 Brief van Hugo de Groot aan Johannes Wtenbogaert Amsterdam, 26 januari 1632

KB, Cod 76 D 44A

Lit Hugo de Groot *Briefwisseling* Uitgegeven door B L Meulenbroek Dl V 1632 t/m mei 1635 's-Gravenhage 1966, pp 14-15, no 1735

H J de J

*) Cf. *Carmen in Opera theologica omnia III, 636.*

*Quoniam gaudes Batavis quod
atheneus adstat Erasmus,
Praemia sed meritis ista
minora putas,
etc.*

H de Groot

IV. Erasmiaans-humanistische traditie in de produktie van Leidse geleerden in de zestiende en zeventiende eeuw

Het was het ideaal van Erasmus geweest de mensen op te voeden tot zuiverder vroomheid, een ethischer leven en meer zin voor taal en goede literatuur. In dienst van dit streven bracht hij een gigantisch literair oeuvre voort. Belangrijke categorieën die men hierin, naast andere, kan onderscheiden zijn:

1 Een herziene vertaling van het Nieuwe Testament, met Griekse tekstuitgave en aantekeningen betreffende bedoeling en juiste tekstvorm van de grondtekst

2 Uitgaven van Latijnse kerkvaders, bij voorbeeld Hieronymus

3 Uitgaven van Griekse kerkvaders in Latijnse vertaling, sommige ook met de Griekse tekst, bij voorbeeld Chrysostomus

4 Latijnse vertalingen van niet-christelijke Griekse auteurs, bij voorbeeld Lucianus

5 Uitgaven van Latijnse auteurs, bij voorbeeld Terentius, Publilius Syrus, Livius en Seneca

6 Een grote verzameling spreekwoorden, de *Adagia*

7 Educatieve werken, bij voorbeeld *De conscribendis epistolis* ('Over het schrijven van brieven')

Op al deze terreinen heeft Erasmus wegen gebaad, waarop Leidse geleerden in de zestiende en zeventiende eeuw zijn voortgegaan. Voor elke sector worden hier kortheidshalve slechts één of twee Leidse geleerden genoemd die op door Erasmus ontgonnen gebied hebben voortgewerkt.

Wat de Leidse filologen in die tijd verder met Erasmus gemeen hadden was hun afwijzing van een al te sterk op Cicero afgestemde Latijnse stijl, grote openheid en waardering voor de Griekse literatuur en, wat het Latijn betreft, een tamelijk constante aandacht voor pre- en postklassieke schrijvers, dat wil zeggen voor auteurs van voor Cicero en na Augustus. Met zijn interesse in Plautus en Terentius enerzijds, in Seneca anderzijds had Erasmus de humanistische filologie een ruim kader verschaft waarvan het zestiende- en zeventiende-eeuwse Leiden niets prijs gaf. Dat vijftig of honderd jaar na Erasmus' dood doel en werkwijze van het geleerd bedrijf ook veranderingen hadden ondergaan, spreekt vanzelf, eveneens, dat er naast Erasmus andere humanisten waren op wie de Leidse geleerden zich konden oriënteren.

Nieuwe Testament

39 Animadversiones sive commentarius in quatuor Evangelia [] Auctore Ludovico de Dieu Lugduni Batavorum, ex officinâ Bonaventurae et Abrahami Elzevir, 1631

UBL, 1370 E 39

In navolging en met gebruikmaking van het werk van Erasmus schreef Louis de Dieu filologische aantekeningen over de oorspronkelijke tekstvorm en betekenis

van het Nieuwe Testament. De Dieu was predikant te Leiden en van 1637 tot zijn dood in 1642 regent van het Waalse College alhier. Zijn werken over het Nieuwe Testament verschenen van 1627 tot 1646.

Het getoonde exemplaar heeft tegenover de titelpagina, waarop Erasmus vermeld wordt, een handgeschreven opdracht van De Dieu aan Jacobus Gohus, hoogleraar in het Arabisch en de wiskunde te Leiden.

Latijnse kerkvaders

40 Q. Septimii Florentis Tertulliani Opera, quae adhuc reperiri potuerunt omnia [] itemque castigationes ac notae perspicuae et breves Francisci Junii [] Franekeræ, excudebat Aegidius Radaeus, 1597

UBL, 754 A 11

De eerste editie van Tertullianus' werken was verzorgd door Beatus Rhenanus te Bazel in 1521. Nadat Tertullianus' werken nog drie keer waren uitgegeven, liet ook Franciscus Junius, hoogleraar theologie in Leiden van 1592 tot zijn dood in 1602, er een uitgave van verschijnen, te Franeker in 1597. Het belang van zijn editie is, dat zij in een appendix lezingen bevat van een tot dan toe onbenut gebleven, en sindsdien verloren gegane Codex Fuldensis.

Het getoonde exemplaar is van aantekeningen voorzien door Josephus Scaliger, uit wiens bezit het stamt.

Lit.: Tertullianus, *Apologeticum*, en andere geschriften [...]. Ingeleid, vertaald en toegelicht door Christine Mohrmann. Utrecht-Brussel 1951, pp. L-LII.

Griekse kerkvaders met Latijnse vertaling

41. Clementis Alexandrini Opera Graece et Latine quae extant. Daniel Heinsius textum Graecum recensuit, interpretationem veterem locis infinitis meliorem reddidit: breves in fine emendationes adiecit. Lugduni Batavorum, excudit Joannes Patius, 1616.

UBL, 538 A 10

Daniel Heinsius gaf in 1616 te Leiden een editie van al de werken van Clemens Alexandrinus uit. Ze bevat de Griekse tekst en een Latijnse vertaling. Beide waren eerder uitgegeven, maar Heinsius heeft de teksten herzien.

Latijnse vertalingen van Griekse auteurs

42. Agathiae De imperio et rebus gestis Justiniani imperatoris libri quinque [...]. Ex bibliothecâ & interpretatione Bonaventurae Vulcanii. [...]. Lugduni Batavorum, ex officina Plantiniana, apud Franciscum Raphelengium, 1594.

UBL, 757 D 12

ANNO DOMINI MDCXVI
SIVE
DOMINI ANNO MDCXVI
IN QVO
IN QVO

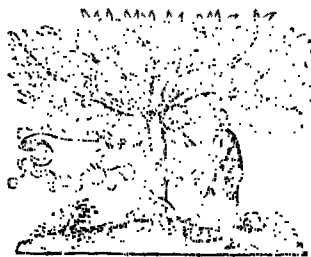
Collatis, SYRI imprimis, ARABIS, Euangelii HEBRAEI,
VULGATI, ERASMI & BEZÆ versionibus,
difficiliora quæque loca illustrantur, &
variarum lectiones conferuntur.

ACCESSIT

*Appendix in MATTHÆVM, in quo cum prætermissa
quadam, tum ÆTHIOPICÆ versionis nonnulla
adduntur & expenduntur.*

AUCTORE

LVDOVICO DE DIEV.

LVGDVNI BATAVORVM.
Ex Officinâ BONAVENTURÆ & ABRAHAMI
ELZEVI. ACACEM. Typograph.

MDCLXXXV.

Lani Kutzersij manus J. Meursij

Q. SEPTIMII
FLORENTIS
TERTULLIANI
CARTHAGINIENSIS

PRESBYTERI,
AUCTORIS ANTIQVISSIMI

Opera quæ adhuc reperiri potuerunt omnia:

Ex editione Iacobi Pamelii Brugensis.

Quibus seorsim addita sunt annotationes Beati Rhemmi Selestadensis, aucta censura Inquisitionis Hispanica:

Item, castigations ac nota perspicua & breues FRANCISCI FRONII Bsturigi, tum ex Mss. fide, & Latini Latinii Viterbiensis, aliorumq; symbolis composita, tum coniecturis grauisimis atque lectissimis accurata.

Communes præterea Indices accefferunt locorum Scripturæ Sacræ, aliorum auctorum, itemque verborum & rerum locupletissimus.

*Εὐκρίδης πρὸς Ἐδωκὸν ἱεροκλῆδα
ἡρώδης
Ἀντοῖνος ἡ ἀγγλῶν γέγραμ ἔπη
ἡ ἡ ἀγγλῶν ἔδωκε.*

FRANEKERAE,

Excudebat Ægidius Radæus,

Ordinum Fratrum Typographus.

CIO. IO. XCVII.

Illustri viro, D. Jacobo Jul. Cas. F. Scalzyero,

Bonaventura Vulcanius bezorgde in 1594 de eerste uitgave van de Griekse tekst van de Byzantijnse geschiedschrijver Agathias uit de zesde eeuw. Hij voegde er een eigen Latijnse vertaling aan toe. Agathias behandelt de regering van keizer Justinianus (527-565) en is de belangrijkste bron voor de jaren 552-558.

Uitgaven van Latijnse auteurs

43 Decem tragoediae quae Lucio Annaeo Senecae tribuuntur: operâ Francisci Raphelengii Fr. f. Plantiniani, ope V. Cl. Iusti Lipsi emendatiores. Antverpiae, ex officina Christophori Plantini, 1589.

Museum Plantin-Moretus,
Antwerpen, R 4.37

Erasmus gaf verscheidene malen Seneca uit: in 1514 de tragedies, in 1515 *Moralia* en in 1529 en 1537 (postuum) de *Opera omnia*. Op dit terrein werd hij te Leiden gevolgd door onder meer Justus Lipsius en Daniel Heinsius.

Het getoonde exemplaar is het hand-exemplaar van de mede-bewerker Franciscus Raphelengius jr.

Lit.: L. Voet, *The Plantin press*. [.]. V: Q-Z. Amsterdam [1982], nr. 2199.

Verzamelingen spreekwoorden

44. Kitāb al-amṭāl, seu Proverbiorum Arabicorum centuriae duae [.] cum interpre-

DECEM
TRAGOEDIÆ
QUÆ LVCIO ANNAEO
SENECAE tribuuntur;

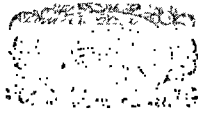
Operâ

FRANCISCI RAPHELENGII
FR. F. PLANTINIANI,

Ope

V. CL. IVSTI LIPSI,
emendatiores:

et una utriusque ad eandem Annotationibus & Notis.

ANTVERPIAE,
Ex officina Christophori Plantini,
Architypographi Regij,
MDC. IX.

tatione Latina et scholiis Iosephi Scaligeri et Thomae Erpenii. Leidae, in officina Raphelengiana, 1614.

BTL 1369¹

Spreukenwijsheid was in renaissance en barok zeer in trek. Erasmus verzamelde vanaf 1500 in zijn *Adagia* de spreekwoorden uit antieke Griekse en Latijnse literatuur. Zijn collectie omvatte in de laatste door hem bezorgde editie vijfduizend spreekwoorden. Als aanvulling hierop gaf Johannes Drusius, hoogleraar Oosterse talen te Franeker, in 1590 een

verzameling van honderden spreekwoorden uit de bijbel uit. In 1614 volgde een collectie van tweehonderd spreekwoorden uit de Arabische literatuur met Latijnse vertaling en noten van Josephus Scaliger (overleden in 1609) en Thomas Erpenius, hoogleraar in de Oosterse talen in Leiden van 1613 tot 1624.

Educatieve werken

45. Justi Lipsii Epistolica institutio [...]. Lugduni Batavorum, ex officina Plantiniana, apud Franciscum Raphelengium, 1591.

UBL 1366 H 40³

Van Erasmus' op retorische vorming gerichte werken was zijn handleiding voor het schrijven van brieven, *De conscribendis epistolis*, lange tijd populair (zie hoofdstuk V). Over hetzelfde onderwerp verscheen in 1591 te Leiden een leidraad van Justus Lipsius.

Lit.: Bibliotheca Belgica, L 329.

46. Publii Syri Selectae sententiae. Dionysii Catonis Disticha de moribus [...]. Sententiae Publinae [...] & quaedam Catonis Disticha Graece a Josepho Scaligero reddita, cum notis eiusdem. Lugduni Batavorum, ex officina Plantiniana, 1598.

BTL 548³

Josephus Scaliger bezorgde van de moraliserende Latijnse spreuken van Publilius Syrus (eerste eeuw voor C.) een editie, waarin hij tevens een eigen metrische

كِتَابُ الْأَمْثَالِ
S E V
PROVERBIORVM
ARABICORVM

Centuriæ duæ,

*ab anonymo quodam Arabico collectæ et expluatæ:
cum interpretatione Latina et Scholiis*

IOSEPHI SCALIGERI I. CÆS. F.
ET
THOMÆ ERPENII

LEIDÆ,

In Officina Raphelengiana,

1614.

vertaling van de spreuken in het Grieks opnam. Zijn Latijnse tekst was gebaseerd op de door Erasmus gepubliceerde, die inmiddels al vaak herdrukt was. In beider edities, van Erasmus en Scaliger, wordt de tekst van Publilius Syrus gevolgd door die van de *Disticha* van Pseudo-Cato (derde eeuw na C.).

Het hier getoonde exemplaar heeft een opdracht van Josephus Scaliger aan Balthazar Lydius, de zoon van Martinus Lydius.

H.J. de J.

V. Erasmus in het lesprogramma van de Latijnse school

In de zeventiende en achttiende eeuw werd Erasmus in Leiden niet alleen gelezen door mensen verbonden aan de universiteit, maar ook door de leerlingen van de Latijnse school, de voorloper van het gymnasium

Al in de tweede helft van de zestiende eeuw werd op tal van Latijnse scholen, bij voorbeeld die te Deventer, Utrecht en Kampen, in het derde cursusjaar Erasmus' *De civilitate morum puerilium* gelezen. Dit boekje, 'Over het beschaafd gedrag van kinderen', instrueert kinderen hoe ze zich netjes hebben te bewegen en te kleden, en hoe ze zich moeten gedragen in de kerk, aan tafel, in gezelschap, bij het spelen en in de slaapzaal. Waarschijnlijk werd het ook op de Latijnse school in Leiden gebruikt, want in 1567 drukte de Leidse drukker Theodoricus Gerardi Horst er een editie van.

Zekerheid is er echter voor de zeventiende eeuw. De Hollandse schoolordre van 1625, bedoeld als richtlijn voor het onderwijsprogramma in de Latijnse scholen van Holland, werd in 1627 in Leiden van kracht. Dit leerplan schreef voor drie van de zes klassen van de Latijnse school lectuur van Erasmus voor. In het eerste schooljaar (classis sexta) lezen de leerlingen zijn *Familiares formulae*, 'Uitdrukkingen te gebruiken in dagelijkse gesprekken', onderdeel van de *Colloquia*. Voor het tweede cursusjaar (classis quinta) werd de lectuur van *De civilitate morum puerilium* voorgeschreven, maar uit een enigszins gecensureerde editie, die het boekje geschikt maakte voor protestantse gebruikers. Voor het vierde jaar (classis ter-

tia) stond *De conscribendis epistolis* op het programma. Natuurlijk kon de lectuur zich beperken tot gedeelten of samenvattingen van deze werken.

Te Leiden bleef zeker tot in de achttiende eeuw Erasmus op het programma van de Latijnse school staan. Dit blijkt uit een *Series lectonum* ('Lijst van de lessen', maar eigenlijk meer een leerplan) uit 1706. In het tweede schooljaar moest de leraar bij het dicteren van thema's soms woorden opnemen die de leerlingen eerder hadden geleerd uit Erasmus. 'Af en toe moeten woorden en uitdrukkingen die zij uit Erasmus en Cato hebben geleerd in de thema opgenomen worden' ('Aliquando voces et locutiones, quas ex Erasmo et Catone didicerunt themate comprehendendae'). In dezelfde klas moesten de leerlingen 'leren de woorden in hun natuurlijke orde te herschikken bij het vertalen van Erasmus en de *Disticha* van Cato in het Nederlands' ('In Erasmo et Catonis Distichis belgice reddendis primo discant verba in ordinem naturalem referre'). Dit vertalen had vermoedelijk niet tot doel het leren formuleren van correct Nederlands, maar het wekken van inzicht in de Latijnse syntaxis. In elk geval gold het als eerste fase van de uitlegging van de Latijnse tekst, niet als oefening in de Nederlandse taal.

In andere steden in en buiten Holland hielden de Latijnse scholen Erasmus tot ver in de achttiende eeuw op het programma, enige zelfs tot in de negentiende eeuw. Van Erasmus' werken die in de Latijnse

scholen gebruikt werden verschenen talrijke speciale schooledities, ook te Leiden, tot in de twintigste eeuw.

Lit L. Knappert, *Uit de geschiedenis der Latijnsche school te Leiden II*, in *Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en Rijnland*, 2 (1905), pp. 14-48; P. N. M. Bot, *Humanisme en onderwijs in Nederland* Utrecht en Antwerpen 1955; E. J. Kuiper, *De Hollandse 'Schoolordre' van 1625* Groningen 1958; H. W. Fortgens, *Schola latina* Zwolle 1958; *Tot meesten nut ende dienst van de jeught Een onderzoek naar zeventien Gelderse Latijnse scholen, ca. 1580-1815*. Onder red. van R. Bastiaanse, H. Bots [en] M. Evers [Zutphen] 1985.

47 *De civilitate morum puerilium* per D. Erasmum Roterodamum libellus, ab auctore recognitus & scholijs illustratus per Gisbertum Longolium. Leidae, excudebat Theodoricus Gerardi Horst, 1567.

GBR, 9 J 9 1

Gisbertus (beter: Gilbertus) Longolius (1507-1543) was afkomstig uit Utrecht. Hij was medicus en filoloog in Deventer en Keulen. In 1523 publiceerde hij een Ovidiuscommentaar, in 1530 een soortgelijk werk over Plautus. Naast zijn scholia op Erasmus' *De civilitate morum puerilium* schreef hij er ook op Lorenzo

Pilati Lincolniensis () *s. p. q. iudicantis.*
et artio liberatis *Restav. Ann. MDCC.*

DE CIVILITATE

pueriliam per D. Frisium
Roterodami Libellus ab autore
recogitus, & Scholis utilita-
tus per Gulielmum Lon-
golium Vluzeelii
num.

LEIDAE.

Excudebat Theodoricus Gerardi Horst.
sub Græcæ auro. Anno.

1567.

Valla's *Elegantiae*. Longolius' naam komt één keer in Erasmus' correspondentie voor, in een brief van Johannes Sinapius van 3 april 1536 (Allen, Ep. 3113). De editores konden hem niet identificeren.

48. School-ordre: ghemaect ende gearresteert byde Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt, over de Latijnsche Schoolen binnen den selven lande, den ersten October seshthien-hondert vijf ende twintich. Leiden 1627.

UBL, 315 D 21

DE CIVILITATE MORVM

PVERILIVM, PER D. ERAS-
MVM ROTERODAMVM,
LIBELLVS.

In paucis tribusdam locis accommodatus
ad scholam Hollandiae et West-Frisiae usum:
publica auctoritate editus.

VGDVNI BATAVORVM,

Ex Officina ABRAHAMVM COMMELINVM,
c1a Io c xxxv.

49. Series lectionum van de Latijnse school te Leiden, 1706.

GAL, Bibl. 50215 p.f.

Uit dit handgeschreven leerplan blijkt, dat nog in de achttiende eeuw Erasmus in de Latijnse school te Leiden gelezen werd.

50. De civilitate morum puerilium, per D. Erasmum Roterodamum, libellus. In paucis quibusdam locis accommodatus ad scholarum Hollandiae et West-frisiae usum: & publica auctoritate editus. Lugduni Batavo-

DESIDERII
ERASMI
ROTERODAMI

Liber utilissimus
De

CONSCRIBENDIS
EPISTOLIS,

Continens artificium & praecepta in en-
rum compositione observanda.

EDITIO NOVA:

Diligenter ab erratis expurgata.

ACADIVGD

LUGDUNI BATAVORVM,
Ex Officina IOANNIS MAIRE,
c1a Io c xlv.

rum, apud Abrahamum Commelinum, 1626.

GBR, 7 H 27

Dit is een schooluitgave van *De civilitate*, waarvan de Hollandse schoolordre de lectuur voorschreef voor het tweede cursusjaar van de Latijnse school. De tekst is 'op enkele plaatsen aangepast'.

51. Desid. Erasmi [. . .] liber utilissimus de conscribendis epistolis [. . .]. Editio nova, diligenter ab erratis expurgata. Lugduni Batavorum, ex officina Joannis Maire, 1645.

UBL, 560 G 21

Erasmus' *De conscribendis epistolis* werd, volgens de Hollandse schoolordre gelezen in het vierde leerjaar van de Latijnse school.

52. Desid. Erasmi Roterod. Colloquia, cum notis, tertia parte auctioribus, et indice novo. Accurante Corn. Schrevelio. Lugd. Batavorum, apud Franciscum Hackium, 1655.

UBL, 1413 D 36

Een voor gebruik in de Latijnse scholen bestemde editie van de *Colloquia*, verzorgd door Cornelius Schrevelius, sinds 1642 rector van de Latijnse school te Leiden.

Lit.: *Bibliotheca Belgica*, E 570.

53. Portretgravure van Cornelius Schrevelius. Door R. à Persyn.

GAL, PV 60971 kl. form.

Cornelius Schrevelius (1608-1664), medisch doctor, werd rector van de Latijnse school in Leiden in 1642. Hij weigerde herhaaldelijk een professoraat in de medicijnen. Hij verzorgde talrijke edities van Griekse en Latijnse auteurs en van lexica, veelal ten behoeve van het onderwijs in de Latijnse scholen.

Lit.: A.J. van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden*. Nieuwe uitgaaf. Deel 17,1. Haarlem [1878], pp. 493-496.

54. Colloquiorum Maturini Corderii centuria una; cum Erasmi Roterodami Colloquiis selectis, ac loquendi formulis, copiaque

CORNELIUS SCHREVELIUS. N. D.
& GYMNASIARCHA LUGD. BATAV.

verborum compendio. Ex decreto illustrium ac potentum DD. Ordinum Hollandiae et Westfrisiae. In usum scholarum ditionis suae. Item: Leges morales à libello D. Erasmi Roterodami de civilitate morum puerilium, in epitomen contractae. Roterodami, ex officinâ Arnoldi Leers, 1672.

GBR, 8 F 15

Mathurin Cordier (1479-1564) was rector aan de school van Calvijn te Genève. Zijn *Colloquia* moesten volgens de Hollandse schoolordre gelezen worden in de laagste twee klassen van de Latijnse school, Erasmus' *De civilitate* in het tweede jaar, zijn *Colloquia* in het derde schooljaar en zijn 'loquendi formulae',

een onderdeel van de *Colloquia*, in de laagste klas. Met dit schoolboek konden leerlingen van de Latijnse scholen dus verscheidene jaren doen.

55. Pentekening (ingekleurd) voorstellende de Latijnse school te Leiden: voorzijde Lokhorststraat met zijgevel in de Schoolsteeg. Door J.J. Bylaert, midden 18de eeuw.

GAL, PV 19005 kl. form.

56. Erasmi Roterodami Colloquia undecim. Collegit N.J. Singels. Leiden [1916].

H.J. de J.

Dit deeltje, het derde in de reeks *Otium classicum*, werd door A.W. Sijthoff's Uitgevers-Maatschappij gedrukt en uitgegeven. Het is een van de weinige twintigste-eeuwse voorbeelden van een schooledge van Erasmus' werken. Singels had al in 1900 een bloemlezing uit de *Colloquia* voor schoolgebruik verzorgd.

H.J. de J.

W.H.D. Suringar (1805-1895)

Voor de Latijnse school te Leiden, sinds 1838 gymnasium, is van grote betekenis geweest de geleerde W.H.D. Suringar. Ruim een halve eeuw is hij aan deze instelling verbonden geweest: in 1826 werd hij benoemd tot praecceptor en van 1846 tot 1877 bekleedde hij het rectoraat. De La-

tijnse school was in zijn tijd nog gevestigd in het uit 1600 daterende gebouw op de hoek van de Lokhorststraat en de Schoolsteeg. Daar had vóór 1600 ook het oude gebouw van de school gestaan. Eerst na Suringars rectoraat verhuisde het gymnasium naar de Douzastraat (1883).

Suringar werd op 13 oktober 1805 te Lingen geboren als zoon van Lucas Suringar, doctor in de theologie en predikant van de Duits-Nederlandse gemeente aldaar, later hoogleraar te Leiden. Suringar studeerde klassieke letteren te Leiden onder J. Bake en P. Hofman Peerlkamp. In 1838 werd de Latijnse school het eerste Nederlandse gymnasium, hetgeen toen betekende dat meer aandacht werd gegeven aan moderne talen en wiskunde. Naar Duits voorbeeld werd

ook het gebruik ingevoerd het programma van de school vergezeld te doen gaan van een wetenschappelijke verhandeling (sedert 1841; in een dergelijk programma verscheen voor het eerst Robert Fruins *Tien jaren*).

Suringar was een kundig klassiek filoloog. Zijn blijvende betekenis is gelegen in zijn van grote ijver en eruditie getuigende studies over Middelnederlandse en Latijnse spreekwoorden. Deze interesse voerde hem tot een onderzoek van Erasmus' *Adagia*, met als resultaat zijn grote werk *Erasmus over Nederlandsche spreekwoorden en spreekwoordelijke uitdrukkingen van zijnen tijd* (Utrecht 1873). Dit boek wordt door de huidige uitgevers van de *Adagia* in de Amsterdamse *Opera omnia* van Erasmus nog met vrucht gebruikt.

Lit.: P.H. Damsté, Suringar (W.H.D.), in: *NNBW*, dl. III (1914), kol. 1217-1218.

57. Portretlitho van W.H.D. Suringar. Door J.P. Berghaus, 1846.

GAL, PV 61509 m.f.

Het onderschrift luidt vertaald: 'De beeltenis van hun leraar hebben dankbare leerlingen van twintig jaren laten maken, 13 februari 1846.'

58. W.H.D. Suringar, *Erasmus over Nederlandsche spreekwoorden en spreekwoordelijke uitdrukkingen van zijnen tijd*, uit 's mans *Adagia* opgezameld en uit andere,

meest nieuwere geschriften opgehelderd. Utrecht 1873.

GBR, 8 C 1

In dit bijzonder geleerde werk gaat Suringar van talloze door Erasmus in de *Adagia* opgenomen spreekwoorden en gezegden de literaire traditie in vele andere spreekwoordencollecties na. Het hier getoonde exemplaar heeft een opdracht van de schrijver aan de gemeenteraad van Rotterdam.

59. W.H.D. Suringar, *Proverbia apud Romanos vulgata, collecta ex Alexandri ab Alexandro Genialibus diebus*.

UBL, BPL 1654, 20

In dit cahier verzamelde Suringar Latijnse spreekwoorden uit het werk *Dies geniales* van Allesandro degli Alessandri, protonotarius van Napels (1471-1523). Links noteerde Suringar steeds de verwijzingen naar Erasmus' *Adagia*. Een welsprekend blijk van Suringars werk aan de spreekwoordenschat van Erasmus.

J.T.

laatste uitgave dateert van 1657 in de ruim vijftig jaar van zijn werkzaamheid waren er zo'n vierhonderdvijftig uitgaven met zijn naam op het titelblad verschenen Maire overleed in 1666 en werd begraven in de Leidse Pieterskerk

68 Reeks van zevenentwintig deeltjes met werken van Erasmus, gedrukt door Joannes Maire tussen 1641 en 1652

MNL en UBL, div signaturen

De reeks omvat de volgende teksten uit 1641 *De contemptu mundi*, *De immensa Dei misericordia*, *Oratio de virtute amplectanda*, *Enchiridion militis christiani*, *Moriae encomium* (herdrukt in 1648), *Explanatio symboli apostolorum*, *Lingua* (herdrukt in 1649), *Modus orandi Deum*, *Precationes aliquot*, *Institutio principis christiani* en *Querela pacis*, uit 1642 *De ratione studii* (in J. Fortius Ringelbergius, *De ratione studii*), *Liber de sarcinda ecclesiae concordia* en *Vita Erasmi* (herdrukt in 1649), uit 1643 *Consultatio de bello Turcico*, *Dialogus Ciceronianus* en *Dialogus de recta Latini Graecique sermonis pronuntiatione*, uit 1644 *Enarratio in psalmum I*, uit 1645 *Enarratio in psalmum XXII*, *Flores ex scriptis Erasmi collectae* en *De conscribendis epistolis libellus*, tussen 1646 en 1649 verschenen er geen nieuwe deeltjes (er verscheen één herdruk in 1648 en twee kwamen er uit in 1649), uit 1650 *Instituto christiani matrimonii*, niets in 1651 en ten slotte in 1652 *Condonalis interpretatio in psalmum*

LXXXVI en *Enarratio in psalmum XXXIV*

Vaak werden, al onmiddellijk na verschijnen, verscheidene deeltjes in een band samengebonden

R B

Drukkermerk van Joannes Maire

IX. De Leidse uitgave van Erasmus' Opera omnia door Johannes Clericus, 1703-1706

De belangrijkste Leidse bijdrage tot de kennis van Erasmus is geweest de uitgave van zijn *Opera omnia* verschenen te Leiden in de jaren 1703-1706 in tien grote delen in folio

Het initiatief tot deze uitgave was genomen door de zeer actieve Leidse uitgever, drukker en boekverkoper Pieter van der Aa (circa 1659-1733) Deze vertrouwde de supervisie over de editie toe aan de Amsterdamse remonstrantse theoloog en filoloog Johannes Clericus (Jean Le Clerc, 1657-1736)

Een van de redenen waarom Van der Aa de uitgave ondernam was, volgens zijn mededelingen in de prospectus waarin hij het werk aankondigde, de schaarste en duurte van complete exemplaren van de eerste editie van Erasmus' *Opera omnia*, verschenen te Bazel in 1540 Van die eerdere editie zijn, aldus Van der Aa, ten gevolge van katholieke censuur 'de meeste Exemplaren altoos gecastreert of heele brocken uitgesneden' De nieuwe Leidse editie kon men zich aanschaffen door erop in te tekenen In de prospectus maakte Van der Aa zowel de voorwaarden voor de intekening als allerlei andere gegevens betreffende de editie bekend

De Leidse editie, in de vakliteratuur gewoonlijk kortweg aangeduid als LB (naar Lugdunum Batavorum), is grotendeels gebaseerd op de Bazelse Maar in de Leidse uitgave werden tal van teksten toegevoegd die in de Bazelse uitgave nog ontbraken en

die onder meer uit onuitgegeven manuscripten bijeengebracht werden Spelling en interpunctie werden gemoderniseerd, indices en gegraveerde prenten toegevoegd, zestien- en zeventiende-eeuwse verhandelingen over Erasmus opgenomen en citaten uit antieke auteurs naar recente edities 'gecorrigeerd' Ook voegde Clericus hier en daar verklarende aantekeningen toe

Clericus deelt in zijn autobiografie mee, dat hij de tien delen van de nieuwe editie stuk voor stuk zelf of met behulp van een vriend doorlas ('Singula volumina Clericus aut per se, aut per amicum perlegit', *Vita et opera*, p 145) Maar het derde deel, dat de brieven van en aan Erasmus bevat, werd voor het grootste deel door een assistent van de uitgever, Jean de la Faye, een gesjeesd student in de theologie, voor de uitgave gereed gemaakt

De delen I, II en IV verschenen in 1703, de zeven andere delen volgden spoedig tot in 1707 Uitvoerige indices completeren het geheel

In een groot aantal exemplaren werd op het algemene titelblad en onder de Praefatio in deel I de naam van Clericus weggelaten In 1703 en volgende jaren vormde de onrechtzinnigheid van Clericus juist het onderwerp van hevige discussies, uitgelokt door Clericus' nieuwe Franse vertaling van het Nieuwe Testament met noten (1703) Blijkbaar wilde Van der Aa de verkoop van zijn grote Erasmuseditie niet schaden door de onder-

neming al te nadrukkelijk aan de naam van de omstreden remonstrant Clericus te verbinden Op verscheidene plaatsen in de editie komt Clericus' naam echter nog voor

Pieter van der Aa verwierf zich vooral bekendheid door zijn uitgaven van werken in talrijke delen met veel prenten Hij was sinds 1694 drukker van het Waalse College, het instituut voor de opleiding van Franstalige hervormde predikanten gevestigd in Leiden Zijn bedrijf was in elk geval van 1688 tot 1714 gevestigd in de Lange Pieterskerkkorsteeg, 'onder de beeltenis van Plato', waar nu de noordelijke helft van nr 15, 'De vroolijke arke', staat Later betrok Van der Aa het huis naast het academiepleintje, waar tegenwoordig de woning van de custos staat Van 1715 tot 1730 was Van der Aa drukker van de stad Leiden en van de universiteit

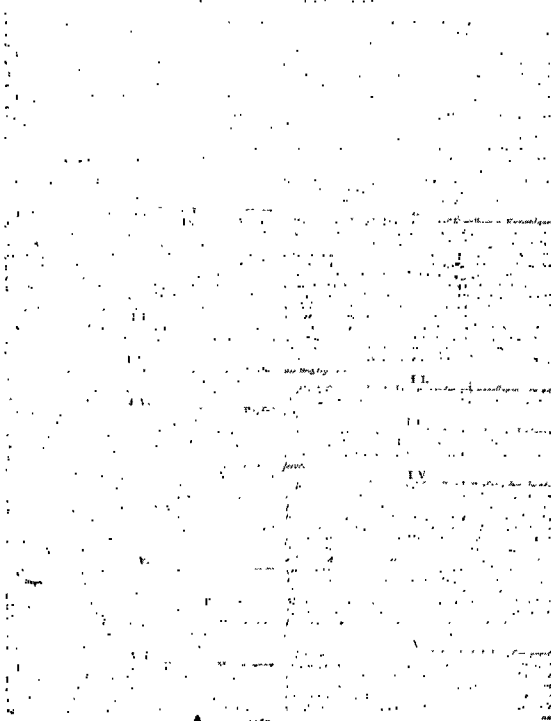
De oplage van de Leidse Erasmuseditie bedroeg volgens de prospectus vierhonderdertig exemplaren Of Van der Aa het bij dit aantal gelaten heeft kan men betwijfelen In 1962 verschenen er praktisch tegelijk twee fotomechanische herdrukken van

Nog steeds is de Leidse editie de beste uitgave van Erasmus' verzamelde werken Al voldoet zij niet meer aan moderne kritische eisen, de meeste van Erasmus' werken moet men nog altijd citeren naar deel en kolom van LB Terecht worden in de nieuwe uitgave van Erasmus' verzamelde werken (Amsterdam 1969- , zie hoofdstuk

CONDITIONES,
quae offeruntur Inscriptoribus
NOVAE EDITIONIS OPERVM
DESIDERII ERASMI
X voluminibus comprehensorum in Folio.

CONDITIEN,
DESIDERII ERASMI
OPERA OMNIA
In Folio in X. stukken.

A.C. 20148.12

XIV) in de marge de nummers van de kolommen van LB aangegeven.

Lit.: Joh. Clericus, *Vita et opera ad annum MDCCXI*. Amstelodami 1711, pp. 145-168; C. Koeman, *Atlantes Neerlandici*. Vol. I: Van der Aa-Blaeu. Amsterdam [1967], pp. 1-29; I.H. van Eeghen, *De Amsterdamse boekhandel 1680-1725*. V: *De boekhandel van de Republiek 1572-1795*. Amsterdam 1978, pp. 179-191; C. Reedijk, *Tandem bona causa triumphat. Zur Geschichte des Gesamtwerkes des Erasmus von Rotterdam*. Basel-Stuttgart 1980, pp. 37-44; Clerc, Jean Le, in: J.P. de Bie en J. Loosjes, *Biographisch woordenboek van protestantse godgeleerden in Nederland*. Dl. II: C-E. 's-Gravenhage [ca. 1925], pp. 83-104.

De prospectus voor de Leidse editie, 1703

69. Conditiones, quae offeruntur in scriptoribus novae editionis Operum Desiderii Erasmi X. voluminibus comprehensorum in folio. — Conditien, voor de inschrijvers der nieuwe druk van Desiderii Erasmi Opera omnia in folio in X. stukken. Lugduni Batavorum, apud Petrum vander Aa, [1703].

KB, 295 A 34

In deze prospectus nodigt de boekhandelaar Pieter van der Aa 'alle beminnaars der Geleerdheid' uit in te tekenen. Hij prijst onder andere de vermeerderingen

in de nieuwe editie en de gravures van Johannes van Vianen naar de tekeningen van Hans Holbein bij het *Mortae encomium*. Onvermeld blijft de naam van de editor Johannes Clericus.

Uit deze tijd zijn slechts zeer weinig prospectussen van boekhandelaars bewaard gebleven

Lit.: A Vloemans, Het Erasmus-prospectus van de groote Leidsche uitgave, in: Erasmus. Tweemaandelijks tijdschrift voor wijsbegeerte, geestesgeschiedenis en letteren, 5 (1937), pp 30-34

Het algemene titelblad van de Leidse editie

70. Desiderii Erasmi Roterodami Opera omnia emendatiora et auctiora [. . .] in decem tomos distincta, quorum primo, in hac editione, praefixa sunt elogia & epitaphia Erasmi [. . .] Lugduni Batavorum, curâ & impensis Petri vander Aa, 1703

UBL, 1413 D 16

Op het titelblad van een aantal exemplaren staat na de zesde regel die eindigt met 'summa fide exacta' ('met de grootste nauwkeurigheid uitgegeven') het volgende. 'studio et opera Joannis Clerici, cum ejusdem et aliorum notis', dat wil zeggen. 'door Johannes Clericus, met noten eveneens van hem en van anderen' Maar de meeste exemplaren, ook het tentoongestelde, hebben in plaats van het laatst geciteerde alleen: 'doctorum

DESIDERII ERASMI
ROTERODAMI
OPERA OMNIA

EMENDATIORA ET AVCTIORA,

AD OPTIMAS EDITIONIS PRALCIPVL QVAS IPSL ERASMV
POSTREMO CVRAVIT SVMMA FIDE EXACTA,

DOCTORVMQVE VIRORVM NOTIS II LVSTRATA.

IN DECEM TOMOS DISTINCTA.

Quorum primo, in hac Editione, praefixa sunt Elogia & Epitaphia ERASMI, à
viris doctis conscripta, nec conjunctim unquam antea sic edita

CVM INDICIBVS TOTVS OPERIS COPIV SVMMIS

Quod porro huc editioni praeter ceteris accesserit, Praefatantes singulorum voluminum docebunt.

LVGDVNI BATAVORVM,
Curâ & impensis PETRI VANDER AÆ, M DCC III

Cum Speciali Privilegio à Illustri ac Præpotenti Orde Illustri & Hojl-Brissæ

virorum notis illustrata', dat wil zeggen 'en met noten van geleerden verhelderd' In deze exemplaren wordt Clericus' naam dus weggelaten

Het geheel van de titel luidt vertaald 'Al de werken van Desiderius Erasmus van Rotterdam, verbeterd en vermeerderd, naar de beste edities, vooral naar de laatste door Erasmus zelf verzorgde, met de grootste nauwkeurigheid uitgegeven, en met noten van geleerden verhelderd, in tien delen verdeeld Aan het eerste daarvan gaan in deze uitgave vooraf lofdichten en grafdichten voor Erasmus, door geleerden geschreven en nog nooit eerder zo uitgegeven Met zeer rijke indices op het gehele werk Wat verder aan deze editie is toegevoegd boven hetgeen andere edities bieden, dat zullen telkens de voorwoorden tot de onderscheiden delen meedelen'

Aanvraag en toekenning van het privilege voor de Leidse editie

71 Verzoek van Pieter van der Aa aan de Staten van Holland om octrooi tot alleenverkoop voor vijftien jaar van Erasmus' *Opera omnia*, 1699

Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage,
Archief Staten van Holland
en West Friesland, inv no 1651

Al in 1699 vroeg Van der Aa de Staten van Holland om een octrooi dat vijftien jaar lang alleen hem zou toestaan de *Opera omnia* van Erasmus te drukken,

uit te geven en te verkopen en dat andere drukkers zou verbieden zijn editie na te drukken Het privilege werd hem op 10 september 1699 verleend Door enige doorhalingen, correcties en toevoegingen maakte een ambtenaar van de aanvraag een concept privilege

In zijn aanvraag deelt Van der Aa mee, dat de uitgave verrijkt zou worden 'met aentekeningen enz van den Heer J Clericus' De ambtenaar van de Staten schrapte de woorden 'den Heer' In de gedrukte tekst van het privilege, afgedrukt voorin het eerste deel van de uitgave, wordt de rol van Clericus geheel niet meer vermeld Daar staat nog slechts 'met aenteekeningen van geleerde Mannen verrijkt'

Lit C Reedijk, *Tandem bona causa triumphat Zur Geschichte des Gesamtwerkes des Erasmus von Rotterdam* Basel-Stuttgart 1980, pp 38 40, 47 48

72 Geschilderd portret van Johannes Clericus

UBL

Johannes Clericus (Geneve 1657-Amsterdam 1736) had na zijn studie theologie het hem te benauwde Geneve verlaten In 1683 kwam hij naar Amsterdam Hier werd hij in 1684 professor filosofie, klassieke talen en Hebreeuws aan het remonstrants seminarie In 1712 kreeg hij tevens het professoraat in de kerkgeschiedenis Hij was een internationaal bekend criticus, filoloog en journalist, een buitengewoon veelzijdig en pro-

duktief geleerde, maar ook een actief polemist hij ruziede met de voornaamste geleerden van zijn tijd in binnen en buitenland, zoals Jacobus Perizonius, Pierre Jurieu, Pierre Bayle, Richard Bentley en Richard Simon

Tot het uitgeven van Erasmus was Clericus aangezocht door de uitgever ('a Bibliopola compellatus', *Vita*, p 146) Hij aanvaardde de reuzentaak, die na hem niemand meer alleen heeft ondernomen, graag, want hij beschouwde 'Erasmus als Hollands ene oogappel Grotius als de andere'

Lit *Icones Leidenses*, no 118

Johannes de la Faye, bewerker van Erasmus' correspondentie

73 Desiderii Erasmi Roterodami Opera omnia emendatiora et auctiora [] Tomus tertius Lugduni Batavorum, curâ & impensis Petri vander Aa, 1703 [= 1706]

UBL, 1413 D 18

In de Leidse editie werd de uitgave van Erasmus' correspondentie, die de twee banden van deel III beslaat, voor een groot deel verzorgd door de verder vrijwel onbekende Jo(h)annes de la Faye Hij vergeleek de reeds vroeger gepubliceerde brieven met handschriften ervan Nog onbekende brieven gaf hij vrijzorgvuldig uit naar nieuw gevonden tekstgetuigen Ook voegde hij een gedetailleerde analytische index toe 'His task was on the whole well done', con-

stateert zijn grote opvolger P.S. Allen (*Opus epistolarum*. I, p. 607). De la Faye moderniseerde de dateringen onderaan de brieven en bepaalde hun volgorde. In een mededeling op de bladzij tegenover kolom 1 en 2 herstelt hij een chronologische vergissing die hij daarbij begaan heeft.

De la Faye was in 1703 tot 1706 ongeveer drieëndertig tot zesendertig jaar oud. Geboren circa 1670, waarschijnlijk in Frankrijk, had hij zich, na eerst in Delft te hebben gewoond, op 11 juli 1687 aan de Leidse universiteit laten inschrijven. Hierbij werd hij genoteerd als 'Frans vluchteling'. In de jaren 1690-1692 studeerde hij theologie in het Waalse College te Leiden. Vanaf 7 april 1692 staat hij opnieuw als theologisch student ingeschreven bij de universiteit. Mogelijk is hij nooit afgestudeerd. In 1709 wordt De la Faye door de curatoren van de universiteit nog genoemd als iemand die Van der Aa zou kunnen assisteren als corrector van een nieuwe catalogus van de universiteitsbibliotheek en als maker van de moeilijke index daarop. Maar uiteindelijk is die index niet door hem, maar door Sigbertus Haverkamp gemaakt. Op 26 oktober 1721 kreeg De la Faye van de Waalse kerkeraad in Leiden een attestatie waarmee hij naar elders kon vertrekken.

Lit.: Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae, MDLXXV-MDCCCLXXV. [... Ed. W.N. du Rieu.] Hagae Comitum 1875, kol. 691 en 720; G.H.M. Posthumus Meyjes,

75 ieri soleat, apud Citi-
res, unde & nomē ha-
bet, quemadmodum
Vilefiam uestem pro
r Mileti texam, cane-
ontactum.) Animo
periculi, certe plus est
actum non prohibet
tur tantopore prohi-
bit, intelligi uult, non
enim dicitur per aliū
iam est Franciscū sen-
ecunia. Recipit, pecc-
rebat pecunie, nō cō-
sachum.

Geschiedenis van het Waalse College te Leiden. Leiden 1975, p. 146, n. 14; *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche universiteit.* Uitgegeven door P.C. Molhuysen. Dl. IV: 18 Febr. 1682 - 8 Febr. 1725. 's-Gravenhage 1920, p. 248; *Registre des membres partis avec témoignages,* in GAL, *Archief Eglise Wallonne,* no. 27, onder 26 oktober 1721.

Illustraties bij de *Lof der zotheid* gegraveerd door Jan van Vianen

74. Gravure van geld tellende monnik. Door J. van Vianen. In: *Desiderii Erasmi Roterodami Opera omnia emendatiora et auctiora* [. . .]. Tomus quartus. Lugduni Batavorum, curâ & impensis Petri vander Aa, 1703.

UBL, 1413 D 19

tractum ceu ^{aconitum} horreant, nec
erim, nec à mulierum contactu tempe-

et pecunie consilium. Animo etiam pontifice opus ei
cupiendus est pecunia, quod intelligimus com-

75. Tekening van geld tellende monnik met vrouw. Door Hans Holbein jr. Reproductie in: Erika Michael, *The drawings by Hans Holbein the Younger for Erasmus' 'Praise of Folly'.* New York-London 1986.

UBL, 1979 B 17

76. Gravure van geld tellende monnik met vrouw. Door Kaspar Merian. In: *Μωρίας ἐγκώμιον* Stultitiae laus Des. Erasmi, [. . .] declamatio cum commentariis Ger. Listrii et figuris Jo. Holbenii [. . .]. Basileae, typis Genathianis, 1676.

GBR, 8 D 27

Van der Aa kondigde in zijn prospectus aan, dat de *Lof der zotheid* geïllustreerd zou worden met 'de Kopere platen van den vermaarden Hans Holbein, mitsgaders sijn Portret, nu op nieuw seer curieus in Koper gesneden van den Konstigen Plaatsnijder J. van Vianen'.

Jan van Vianen (circa 1660-na 1726) schijnt in Noordwijk geboren te zijn. Hij werkte enige tijd in Amsterdam, maar trad in 1703 te Haarlem toe tot het St. Lucasgilde. Zijn graveerwerk omvat portretten, voorstellingen van belangrijke eigentijdse gebeurtenissen en boek-illustraties. Hij behoorde niet tot de familie Van Vianen waaruit verscheidene zilvermeden voortkwamen. Inderdaad 'seer curieus' is Van Vianens gravure van een geld tellende franciscaner monnik (kol. 472). In de *Lof* bespot Erasmus monniken onder andere omdat zij 'even bevreesd zijn voor het aanraken van geld als voor het gevaarlijkste vergif, maar zich intussen niet weerhouden van de aanraking met wijn en vrouwen'. In een exemplaar van een Bazelse editie van 1515 had Hans Holbein jr. deze passage verluchtigd met een levendige pen-tekening: een franciscaan roert met een stokje in de rechterhand door wat munt-

stukken, maar ontfermt zich tegelijk met de ongedekte linkerhand onbeschermd over een niet geheel geklede vrouw op zijn schoot Holbeins pentekeningen bij de *Lof* kregen algemene bekendheid doordat zij werden nagevolgd in de gravures van Kaspar Merian, opgenomen in een Bazelse editie van de *Lof* uit 1676 Hiernaar vervaardigde Van Vianen op zijn beurt de gravures voor de Leidse editie Maar de voorstelling van de monnik werd nu gekust De vrouw werd weggelaten en de franciscaan kreeg dus een hand vrij om, in strijd met Erasmus' tekst, wel degelijk met de geldstukken te spelen Het stokje in de andere hand bleef gehandhaafd De donkere toon van de achtergrond links van de monnik doet vermoeden dat de vrouw aanvankelijk op de plaat gestaan heeft, maar daar naderhand van verwijderd is

Lit J Trapman, *Erasmus et les Pays-Bas*, in *Septentrion*, 11 (1982), no 2, pp 19, voor Van Vianen U Thieme und F Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart* Hrsg von Hans Vollmer Tl XXXIV Leipzig [1926], p 320

Het titelvignet van de Leidse uitgave

77 Desiderii Erasmi Roterodami Opera omnia emendatiora et auctiora [] Tomus octavus Lugduni Batavorum, curâ & impensis Petri vander Aa, 1706

UBL, 1413 D 23

Het titelvignet dat Van der Aa voor de Leidse editie het ontwerpen stelt een als ereteken uitgevoerd grafmonument van Erasmus voor Het monument verheft zich op een bordes tegen een muur Op een pedestaal voorzien van beeldhouwwerk staat een sarcofaag Daarboven is binnen een wijd openhangende draperie het portret zichtbaar van de gevierde dode, afgebeeld in een medaillon Het portret is een imitatie van het medaillon portret van de oude Erasmus door Hans Holbein jr De draperie rust bovenaan op een doodshoofd, gebruikelijk ornament van een grafmonument Op de draperie liggen lauriertakken, teken van de eer die Erasmus waardig gekeurd wordt Putti houden het medaillon over eind, terwijl Afgunst, een vrouw met slangenhaar en slangen, bevreesd terugdeinst

Ter weerszijden van het voetstuk zitten treurende figuren Rechts zit Wetenschap, een vrouw met gevleugeld hoofd, teken van de hoge vlucht van haar geest, voorzien van haar attributen globe, drie hoek en een boek Links zit Waakzaamheid, met boek, brandende vlam en kraanvogel, symbool van alertheid Het reliëf op het pedestaal toont, hoe de Waarheid, een naakte vrouw met de zon in haar hand, omhoog geleid wordt door de Tijd, verbeeld door een man met vleugels en lang haar de tijd is oud en vliegt voort Achter de Waarheid verjaagt de Dood, met zeis, het Bedrog, met opgeheven masker De Waarheid wordt achtervolgd door twee Wraak-

godinnen (Erinyen), want ze kan niet zegevieren zonder wrok op te roepen Een gesluierde figuur wordt door de Waarheid vertreden Mogelijk verbeeldt deze ter aarde gevallen figuur Onwaarheid of Hypocrisie, want het dubbelmasker rechts van haar duidt op geveinsdheid De vogel Phoenix brengt tot uitdrukking, dat de Waarheid de eeuwen door steeds opnieuw zal zegevieren De inscriptie 'Tandem bona causa triumphat' zegt hetzelfde met iets andere nuance 'Uiteindelijk zegeviert de goede zaak Het is het devies van August, keurvorst van Saksen (1553-1586) De spreuk staat ook nu nog op het uit de zeventiende of achttiende eeuw daterende huis Langebrug 81, Leiden, nabij Van der Aa's bedrijfspand in de Pieterskerkkoorsteeg

Het vignet wordt omsloten door de ouroboros, de slang die in zijn eigen staart bijt Ook dit is een symbool van eeuwigheid

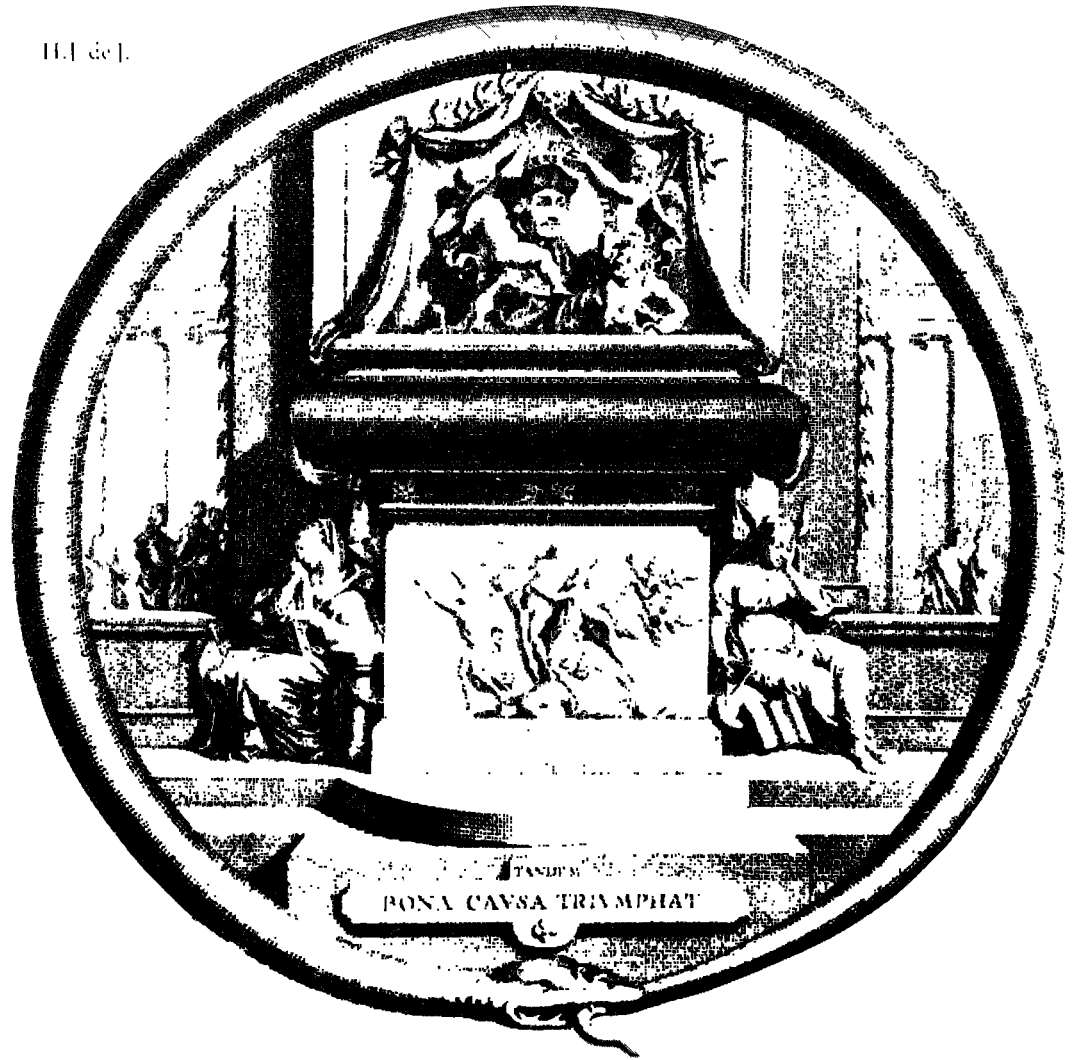
De boodschap van het geheel is Erasmus heeft door zijn wetenschappelijk werk en door zijn waakzaamheid de waarheid doen zegevieren en de onwaarheid verjaagd Door zijn toedoen behaalt de waarheid voor eeuwig de zege

Het vignet is getekend door Jan Goeree (1670-1731), tekenaar, plaatsnijder, etsers en dichter, werkzaam te Amsterdam Het is gegraveerd door Jacobus Baptist (gestorven 1704), plaatsnijder te Amsterdam van 1693 tot 1704

Lit F G Waller, *Biographisch woorden-*

boek van Nederlandsche graveurs. Den Haag 1938, pp. 14 en 112. — Voor hulp bij de verklaring van het vignet dank ik drs. L.D. Couprie van de vakgroep kunstgeschiedenis.

H. J. & J.

XIV. De bestudering van Erasmus te Leiden na 1945

Een zeer sterke impuls heeft de bestudering van Erasmus in geheel Europa, maar vooral in Leiden gekregen ten gevolge van het in 1963 gestarte project met als doel Erasmus' volledige oeuvre beschikbaar te stellen in nieuwe, aan de moderne eisen der kritiek beantwoordende uitgaven met verklarende noten. Deze editie moet de plaats gaan innemen van de zogenaamde 'Leidse editie' (LB) van 1703-1706. Uitgever is de North-Holland Publishing Company te Amsterdam. Naar de plaats van uitgave heet de nieuwe editie ook wel ASD.

Het eerste initiatief tot deze onderneming is in 1960 genomen door het Historisch Genootschap Roterodamum. Een commissie uit de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen oordeelde, dat aan een nieuwe, kritische editie inderdaad behoefte bestond. In 1963 werd een Conseil international pour l'édition des oeuvres complètes d'Erasmus gevormd. Bij gelegenheid van de viering van Erasmus' vijfhonderdste geboortedag in 1969 werd het eerste deel aan Hare Majesteit Koningin Juliana aangeboden.

In de onderneming hadden Leidse onderzoekers van meet af aan een belangrijk aandeel. Als voorzitter van de Conseil international fungeerde van 1963 tot 1971 de Leidse hoogleraar in de kerkgeschiedenis J. N. Bakhuizen van den Brink, en sinds 1971 S. Dresden, hoogleraar Franse letterkunde, later algemene literatuurwetenschap, eveneens te Leiden.

Een redactiecommissie werd, na voorberei-

dend werk in 1963, ingesteld in 1964. Voorzitter werd de Leidse hoogleraar Latijnse taal- en letterkunde J. H. Waszink. Hij vervulde deze functie tot 1984. Van 1977 tot 1984 waren vier van de zeven leden van de redactie Leidenaars, momenteel vijf van de twaalf.

Niet alleen op het organisatorische en redactionele vlak was en is het Leidse aandeel in de 'Amsterdamse editie' aanzienlijk. Ook belastten verscheidene docenten van de Leidse universiteit zich met de uitgave van bepaalde geschriften van Erasmus. Dit geldt voor de editoren

J. N. Bakhuizen van den Brink *Modus orandi Deum* en *Explanatio symboli apostolorum*,

S. Dresden *De contemptu mundi*, *Commentarius in Ps. 2* en *Paraphrasis in Ps. 3*,

A. van Heck *De praeparatione ad mortem*,

C. L. Heesakkers/J. H. Waszink *Paraphrasis in Elegantias Vallae*,

H. J. de Jonge *Apologia I contra Sturmicam*,

A. J. Koster, *Ex Plutarcho versa*, en

J. H. Waszink *Euripidis Hecuba et Iphigenia Latinae versa* en *Galenii exhortatio Latinae versa*, enzovoorts.

In 1985 werd de nieuwe uitgave, waarvan toen dertien delen waren verschenen, bekroond met de Olympia-prijs van de Stichting Alexandros S. Onassis (Athene/Vaduz). Deze prijs, groot US \$ 50 000, wordt verleend voor belangrijke bijdragen tot het behoud van cultureel erfgoed. Nog een veertig delen moeten in de nieuwe uitgave verschijnen. Bij het huidige tempo van

publikatie is de voltooiing eerst te verwachten omstreeks 2025.

Tevens verschenen te Leiden studies en dissertaties over Erasmus, bij voorbeeld het boek van G. J. de Voogd, *Erasmus en Grotius* (1947), en de dissertaties van C. Reedijk, *The poems of Erasmus* (1956) en S. W. Bijl, *Erasmus in het Nederlands tot 1617* (1978). Daarnaast schreven tal van Leidse docenten over Erasmus ook tijdschriftartikelen.

111 Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami recognita et adnotatione critica instructa notisque illustrata. Amsterdam 1969-1985.

North-Holland Publishing Company, Amsterdam

Tot op heden (oktober 1986) zijn veertien banden verschenen.

Uitgeversprospectussen voor de Opera omnia van Erasmus, 1969 en 1979.

112 North-Holland Publishing Company announces the publication on October 27th, 1969, of the first volume of the Opera Omnia of Erasmus, in a newly edited and annotated edition [Amsterdam 1969].

H. J. de J.

113. Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami recognita et adnotatione critica instructa notisque illustrata. Amsterdam [1979].

H.J. de J.

114. Portretfoto's van de grondleggers van de Amsterdamse editie, J.N. Bakhuizen van den Brink, S. Dresden, C. Reedijk en J.H. Waszink.

AHM, dr. C. Reedijk,
prof. dr. J.H. Waszink

115. [K. Kumaniecki,] Propempticon in honorem Ioannis Nicolai Bakhuizen van den Brink. Id. Novembr. MDCCCCLXXI. [Haarlem, The Tuinwijkpers, 1971.]

R.B.

Neolatijs gedicht van K. Kumaniecki (Warschau) ter ere van J.N. Bakhuizen van den Brink bij zijn aftreden als voorzitter van de Conseil international pour l'édition des oeuvres complètes d'Erasmus.

116. Zilveren plaquette behorende bij de Olympia-prijs van de 'Idrums Alexandros S. Onassis' (Athene) toegekend aan de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen voor de Amsterdamse uitgave van Erasmus, 1985.

KNAW

De inscriptie op de plaquette luidt vertaald: 'Stichting Alexandros S. Onassis. "Olympia"-prijs voor de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen en Kunsten. 1985.'

OPERA OMNIA
DESIDERII ERASMI
ROTERODAMI

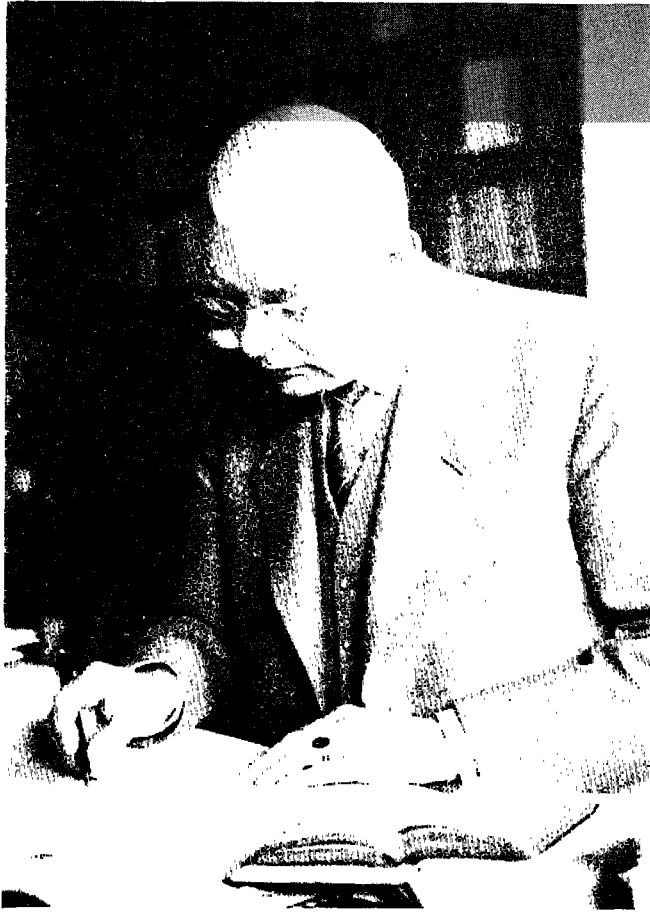
RECOGNITA ET ADNOTATIONE CRITICA INSTRVCTA
NOTISQVE ILLVSTRATA

ORDINIS PRIMI TOMVS PRIMVS

MCMLXIX

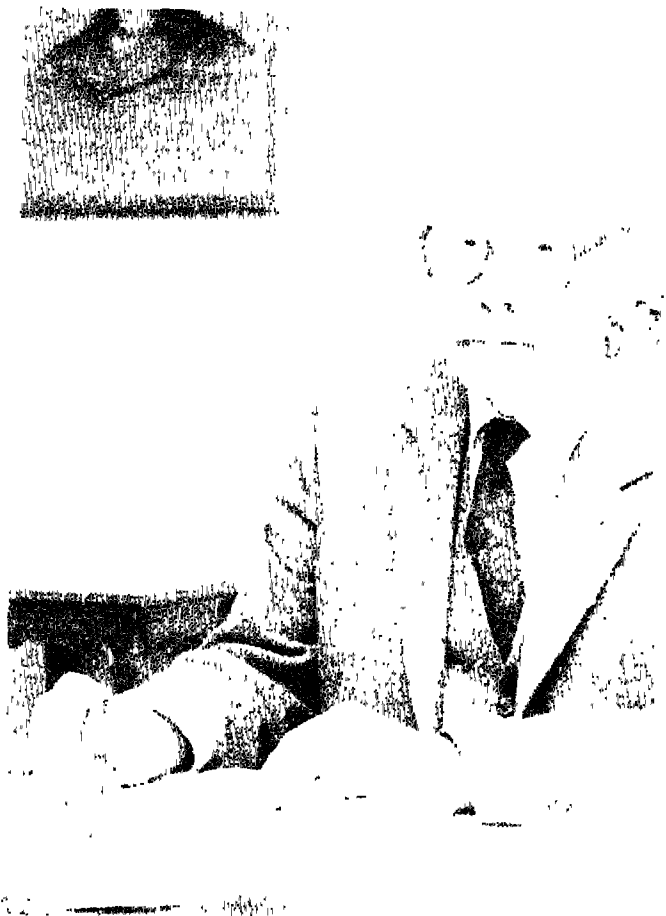
NORTH-HOLLAND PUBLISHING COMPANY AMSTERDAM

114. prof. dr. J.N. Bakhuizen van den Brink

114. prof. dr. S. Dresden

114. dr. C. Reedijk

114. prof. dr. J.H. Waszink

(foto: C. van Wanrooy)

117 Oorkonde op perkament behorende bij de Olympia-prijs, uitgereikt op 21 november 1985

KNAW

De tekst op het document luidt vertaald 'Stichting Alexandros S Onassis Moge dit besluit geluk brengen De internationale jury van de Stichting kent aan het gezamenlijk bestuur van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen de naar Olympia genoemde prijs toe, omdat het door de wetenschappelijke uitgave van de *Opera omnia* van Erasmus ten zeerste bijdraagt tot de zorg voor en de bescherming van de kostbare overlevering der mensheid Athene, in het jaar 1985 De voorzitter, [Michael Stewart], de secretaris, [Hélène Ahrweiler-Glykatzi]'

118 G J de Voogd, Erasmus en Grotius Twee grote Nederlanders en hun boodschap aan onze tijd Leiden [1947]

prof dr G H M Posthumus Meyjes

De Voogd, geboren in 1905, behaalde in Leiden het doctoraal geschiedenis en Nederlands Hij werd leraar en in 1953 voorzitter van het Grotius-seminarie voor Internationale Samenwerking Zijn te Leiden uitgegeven boek, geschreven tijdens de tweede wereldoorlog, biedt goede overzichten van het denken van Erasmus en Hugo de Groot Het schenkt aandacht aan het gemeenschappelijke in beider ideeën en tekent beiden

speciaal als pleitbezorgers van eendracht en vrede in de wereld

119 The poems of Desiderius Erasmus With introduction and notes [by] Cornelis Reedijs Leiden 1956

H J de J

120 Desiderius Erasmus, Gedachten over goede en slechte boekdrukkers Gekozen uit het Adagium 'Festina lente', uit het Latijn vertaald en toegelicht door C Reedijs Rotterdam 1954

R B

Vertaling van een fragment uit de *Adagia* waarin Erasmus een uiteenzetting geeft over de Venetiaanse drukker Aldus Manutius, over beunhazerij in het boekenvak en over de Bazelse drukker Johannes Froben Erasmus prijst de accurate van Aldus' uitgaven, scheldt op de corruptie van teksten in ongeautoriseerde herdrukken, en roemt de hulp die hij van Johannes Froben en van geleerden uit diens kring kreeg bij zijn werk aan de *Adagia* C Reedijs liet deze vertaling twee jaar voor zijn Leidse promotie verschijnen

H J de J

121 Simon Willem Bijl, Erasmus in het Nederlands tot 1617 [Z pl] 1978

H J de J

122 Sexistisch citaat uit de *Lof der zotheid*,

in Leidse studenten Almanak 1980, Adreslijst studenten, p BUR-CAR

AHM

123 'Almanakgrap valt verkeerd bij vrouwen', in Leidsch Dagblad, 15 maart 1980

AHM (fotokopie)

Na bijna driehonderdzeventig jaar kon een citaat uit de *Lof der zotheid* bepaalde gemoederen nog steeds hevig prikkelen Leidse vrouwen kwalificeerden 'Evenals volgens het Griekse spreekwoord een aap altijd een aap blijft, al kleedt hij zich in purper, zo blijft een vrouw altijd een vrouw, dat wil zeggen dwaas, hoe zij zich uterlijk ook voordoet' [c 17], gekoppeld aan het lemma 'Wij vrouwen eisen' als een 'flauwe sexistische grap' Het kwam zelfs tot een motie in de Universiteitsraad, die door de actiegroep Wij Vrouwen Eisen als 'te algemeen' werd gekenschetst De plaatselijke pers wist uit deze storm in een waterglas een smakelijk stukje te distilleren

R B

124 Erasmus en zijn tijd Syllabus II, III [bij de college-serie 'Erasmus en zijn tijd'] Leiden, subfaculteit der geschiedenis, 1986 2 delen

H J de J

Van 11 maart tot 3 juni 1986 werd naar aanleiding van het feit, dat vierhonderdvijftig jaar geleden Erasmus overleed, aan de Leidse universiteit een serie van twaalf colleges (van elk negen-

tig minuten) gehouden over verschillende aspecten van Erasmus' leven en werk

De serie was een initiatief van drs H F J Horstmanshoff, studiecoördinator van de subfaculteit der geschiedenis. De colleges werden gegeven door zes Leidse docenten uit verschillende faculteiten en vakgroepen en vijf docenten van elders. Door ongeveer honderd studenten werden de colleges gevolgd. In een meerdelige syllabus verschaften de docenten studiestof. De collegestof, de inhoud van de syllabus en aanvullende literatuur konden de studenten tot stof voor een keuzevak van tweehonderd veertig uur voor hun doctoraalexamen dienen.

H J de J